

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Sven Dahl

Bolagsordningens roll som
kontrollinstrument beträffande
ägarkretsen i aktiebolag

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Torsten Sandström

Associationsrätt

HT 2000

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Val av ämne	4
1.2 Syfte och avgränsningar	4
1.3 Metod och material	5
2 INTRODUKTION TILL ÄMNET	6
2.1 Allmänt	6
2.2 Huvudtyperna av överlåtelsebegränsande klausuler	6
2.2.1 Hembud	6
2.2.2 Förköp	8
2.2.3 Samtycke	8
2.3 Lagstiftarens syn på överlåtelsebegränsande klausuler	9
2.3.1 Historik	9
2.3.1.1 ABL 1848	9
2.3.1.2 ABL 1895	10
2.3.1.3 ABL 1910	10
2.3.1.4 ABL 1944	11
2.3.2 ABL 1975	11
2.3.3 De lege ferenda	12
3 GÄLLANDE RÄTT	13
3.1 Allmänt om hembudsklausulen	13
3.2 Hembudet	16
3.2.1 Vilka fång skall utlösa hembudsskyldighet?	16
3.2.2 Fullgörande av hembudet	21
3.2.3 Styrelsens skyldighet att meddela att hembud skett	24
3.2.4 Återgång och vidareöverlåtelse av hembudspliktig aktiepost	25
3.3 Lösningförfarandet	27
3.3.1 Kretsen av lösningsberättigade	27
3.3.2 Framställan av lösningsanspråk	29
3.3.3 Fastställande av lösenbeloppet	30
3.3.4 Slutförandet av transaktionen	31

3.4	Passivisering av rösträtten	33
3.5	Tvist	34
3.6	Varför välja bolagsordningen framför aktieägaravtal?	35
4	DE LEGE FERENDA	37
4.1	Allmänt om SOU 2001:1	37
4.2	Ändringar i reglerna om hembudsklausul	37
4.3	Nya tillåtna klausuler i bolagsordningen	39
4.3.1	Samtycke	39
4.3.2	Förköp	41
4.4	Kommentarer	42
	LITTERATURFÖRTECKNING	43
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	45

Sammanfattning

Enligt en av aktiebolagsrättens grundprinciper är aktierna fritt överlåtbara. I ett mindre bolag är aktieägarnas personliga kvaliteter av yttersta vikt, vilket betyder att det i sådana bolag kan finnas ett berättigat intresse av att utöva kontroll över ägarkretsen och därmed göra avsteg från principen om fri överlåtbarhet. Detta har den svenske lagstiftaren redan tidigt insett och tillåtit att det i bolagsordningen togs in klausuler med detta syfte. Från början stod det bolagen helt fritt att reglera frågan efter eget skön, men allt eftersom blev det tydligt att risken för missbruk måste beaktas. Lagstiftaren har därmed i omgångar reviderat lagen på detta område. Idag tillåts endast den s.k. hembudsklausulen i bolagsordningen. Andra typer av överlåtelsebegränsande klausuler är förköp och samtycke. Den som vill använda dessa konstruktioner är idag hänvisad till att reglera frågan i ett s.k. aktieägaravtal. Nackdelen jämfört med bolagsordningen är att ett sådant avtal har osäkrare rättsverkningar gentemot tredje man.

Regleringen av hembudsförbehållet i 3 kap. 3 § ABL består till stor del av dispositiva huvudregler. Detta innebär att klausulförfattaren har ganska stor frihet vid utformandet av klausulen. Man kan t.ex. helt fritt bestämma över vilka fång som omfattas och vilka personer som utgör kretsen av lösningsberättigade. Tiden för framställan av lösningsanspråk och erläggande av lösenbeloppet är dock begränsad, av hänsyn till den hembudsskyldige förvärvarens intresse. Den största nackdelen med hembudsklausulen är att aktier som omfattas av hembudsskyldighet är helt passiviserade beträffande rösträtten under lösningsförfarandet, vilket kan få allvarliga konsekvenser.

Aktiebolagskommittén har nu avlämnat sitt slutbetänkande med förslag till ny aktiebolagslag. I betänkandet har hembudsreglerna fått en översyn. Bl.a. har frågan om rösträtten för aktierna reglerats så att bolaget i bolagsordningen *måste* ange vem som kan rösta för aktierna under lösningsförfarandet. Vidare föreslås att samtyckes- och förköpsklausuler skall tillåtas. Förslaget tycks enligt författarens mening vara väl avvägt.

Förord

Någon gång i tidernas begynnelse, d.v.s. hösten 2000, var det meningen att jag skulle påbörja arbetet med min examensuppsats. Jag lyckades dock genom att hela tiden hitta på andra aktiviteter, såsom studier i tyska och företagsekonomi, skjuta arbetet på framtiden. Helt fruktlöst har dröjsmålet alltså inte varit, särskilt som det under tiden även har hunnit komma ett nytt lagförslag som i högsta grad är relevant för ämnet. Jag vill dock understryka att förfarandet inte rekommenderas! Till dig som funderar på att vänta med skrivandet vill jag därmed rikta en uppmaning att slå de planerna ur hågen och omedelbart sätta fart.

För övrigt vill jag bara passa på att tacka alla de personer i min närhet som haft tålamod med mig under denna tid. Jag vill även tacka min handledare Torsten Sandström för visad förståelse och för hjälp och synpunkter.

Trevlig läsning!

Sven Dahl, 2002-12-16

Förkortningar

ABF	Aktiebolagsförordningen (1975:1387)
ABL	Aktiebolagslagen (1975:1385)
ABL 1848	Kungl. förordningen angående aktiebolag den 6 oktober 1848
ABL 1895	Lagen om aktiebolag den 28 juni 1895
ABL 1910	Lagen den 12 augusti 1910 om aktiebolag
ABL 1944	Lagen den 14 september 1944 om aktiebolag
EG	Europeiska gemenskaperna
GB	Giftermålsbalken
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
HR	Häradsrätten
JT	Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet
JustR	Justitieråd
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning 1
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, avdelning 2
Prop.	Proposition
PRV	Patent- och registreringsverket
RR	Rådhusrätten
SOU	Statens offentliga utredningar
SRS	Svenska revisorssamfundet
SvJT	Svensk juristtidning
TR	Tingsrätten

1 Inledning

1.1 Val av ämne

Jag har under hela min studietid varit intresserad av associationsrätten. Detta har troligen inte någon mer komplicerad förklaring än att jag innan universitetstiden arbetade på PRV Bolag, dit jag även återvänt för feriearbete under somrarna. Eftersom jag således valt en associationsrättslig inriktning på mina specialkurser, tedde det sig även naturligt att skriva examensarbete inom associationsrätten.

Inom aktiebolagsrätten är en av grundprinciperna att aktien är fritt överlåtbar. De flesta av aktiebolagen är dock små och medelstora bolag som i mångt och mycket kan liknas vid handelsbolag. Ofta är det fråga om familjeföretag. I dessa bolag är det givet att aktieägarnas personliga kvaliteter är av central betydelse, särskilt eftersom de i regel är aktivt involverade i verksamheten. För aktieägarna i ett sådant bolag kan det därmed finnas ett berättigat intresse att utöva kontroll över ägarkretsen. Mot bakgrund av detta faktum kan man konstatera att det finns skäl att göra avsteg från principen om aktiens fria överlåtbarhet. Det finns idag möjlighet att kontrollera ägarkretsen genom ett s.k. hembudsförbehåll i bolagsordningen.

Eftersom det föreslås ny lagstiftning på området anser jag det motiverat med en framställning som tar ett samlat grepp på i bolagsordningen förekommande kontrollinstrument beträffande ägarkretsen.

1.2 Syfte och avgränsningar

Denna uppsats avser att redogöra för hur aktieägarna kan utöva kontroll över ägarkretsen genom på förhand avtalade och i bolagsordningen intagna begränsningar i aktiernas fria överlåtbarhet. Detta innebär i praktiken en ingående studie av den enda idag tillåtna klausulen, hembudsförbehållet.

Aktiebolagskommittén har nu lämnat sitt slutbetänkande, SOU 2001:1. I detta presenteras ett förslag till ny aktiebolagslag, vilket tillhandahåller möjligheter att ta in nya typer av överlåtelsebegränsningar i bolagsordningen vid sidan av den nu tillåtna hembudsklausulen. Med anledning av detta kommer jag att göra en analys de lege ferenda.

Jag har valt att inte behandla andra regler som också har till syfte att utöva kontroll över ägarkretsen eller tillhandahålla information om densamma. Överlåtelsebegränsande klausuler i aktieägaravtal är inte heller inkluderade.

1.3 Metod och material

Vid författandet av denna uppsats har jag använt mig av sedvanlig juridisk metod. Jag har utnyttjat ledande doktrin på rättsområdet, samt hämtat vägledning i relevanta förarbeten. Standardverket på området tycks alltså vara professor Jan Sandströms avhandling, Hembud och lösningsrätt vid övergång av aktie, från 1976. Jag har även använt mig av allmänna aktiebolagsrättsliga framställningar, som t.ex. kommentaren till ABL skriven av Andersson, Johansson och Skog. Rättspraxis har dessutom beaktats.

Uppsatsen är disponerad på så vis att jag först gör en introduktion till ämnet, där huvudtyperna av överlåtelsebegränsande klausuler beskrivs. Lagstiftarens syn på denna typ av reglering i bolagsordningen presenteras i samma avsnitt. Sedan följer en genomgång av de rättsfrågor som aktualiseras vid tillämpningen av den enda idag tillåtna klausulen, hembudsklausulen. Avslutningsvis kommer jag att redogöra för Aktiebolagskommitténs förslag.

2 Introduktion till ämnet

2.1 Allmänt

En av huvudprinciperna inom aktiebolagsrätten är som konstaterats ovan att en aktie är fritt överlåtbar. Denna princip kommer till uttryck i 3 kap. 2 § ABL. Den fria överlåtbarheten är en förutsättning för en fungerande aktiehandel och således av central betydelse för företagets finansieringsmöjligheter.¹ En rad fördelar finns. Den fria överlåtbarheten säkerställer t.ex. att bolagets verksamhet kan bedrivas med kontinuitet, även om någon eller några av aktieägarna önskar lämna bolaget. Rätten att avyttra aktierna kan även vara ett effektivt minoritetsskydd.²

Att utöva kontroll över ägarkretsen är uppenbarligen inte helt förenligt med denna princip. Som jag diskuterat i inledningen kan aktieägarna ändå ha ett berättigat intresse av att göra just detta.

Det finns ett antal huvudtyper av tänkbara klausuler vars syfte är att utöva kontroll över ägarkretsen. Jag kommer i förevarande avsnitt kort presentera de vanligaste och mest användbara huvudtyperna och översiktligt redogöra för fördelar respektive nackdelar med de olika varianterna. Den svenske lagstiftarens syn på denna typ av klausuler kommer även att behandlas. Det finns givetvis andra modeller av klausuler som har samma syfte. T.ex. kan man tänka sig att i bolagsordningen ta in en bestämmelse som föreskriver buplikt, likt den regel som gäller för aktiemarknadsbolag, då en persons aktieinnehav passerar visst gränsvärde. Ett regelrätt förbud mot överlåtelse är den mest radikala varianten. Som nämnts ovan har jag emellertid valt att fokusera på de vanligaste varianterna.

2.2 Huvudtyperna av överlåtelsebegränsande klausuler

2.2.1 Hembud

En s.k. hembudsklausul innebär att den som genom de fång klausulen omfattar förvärvar aktier, är tvungen att hembjuda dessa till de lösningsberättigade. Det kan tyckas förvirrande att klausulen benämns hembud, då ett hembud faktiskt kan ske såväl innan som efter äganderättens

¹ SOU 1997:22, s. 205.

² Andersson m.fl., s. 3:10.

övergång. I praktiken avses emellertid med beteckningen hembudsklausul endast en sådan där hembudsskyldigheten inträder *efter* förvärvet.³

De lösningsberättigade har efter hembudet att inom viss tidsgräns bestämma sig för huruvida de önskar begagna sig av sin lösningsrätt. Om lösningsrätt skall utövas måste lösenbeloppet, vilket kan fastställas enligt viss föreskriven ordning, sedan erläggas inom viss tid för att den lösningsberättigade skall anses ha fullgjort sina skyldigheter.

Regeln blir således tillämplig först *efter* det att aktierna övergått till ny ägare. Detta innebär att de lösningsberättigades förhandlingspart blir den nye ägaren. En fördel ur de lösningsberättigades synvinkel är att dessa på så vis får kännedom om *vem* de kommer att utestänga ur ägarkretsen för det fall de utnyttjar sin rätt.⁴ De behöver därmed inte lösa in aktierna i blindo, så att säga i förebyggande syfte, när en överlåtelse är på gång.

Det förhållandet att lösningsrättens inträdande förutsätter att en överlåtelse redan skett, kan också medföra betydande nackdelar för aktieöverlåtaren och förvärvaren. I och med att aktierna omfattas av hembudsklausul kan dessa parter drabbas av onödiga kostnader för att t.ex. få ett avtal till stånd, när det sedan visar sig att aktierna likväl kommer att lösas in av någon lösningsberättigad. Den absolut största nackdelen med den hembudsklausul som regleras i ABL, och följaktligen den största invändningen mot densamma, torde emellertid vara den verkan klausulen har beträffande utövandet av rösträtt för de aktier som är föremål för lösningsförfarande.⁵ Under denna tid kan nämligen varken den tidigare ägaren eller förvärvaren rösta för aktierna. Detta förhållande kan leda till mycket allvarliga konsekvenser för maktbalansen i bolaget.

En nackdel för de lösningsberättigade är givetvis att de måste skaffa fram medel för att kunna lösa in aktierna. Detta kan naturligtvis utgöra ett problem, då de lösningsberättigade i ett specifikt fall kanske skulle vilja utestänga förvärvaren från ägarkretsen, men saknar medel att lösa in dennes aktier. Det kan även vara så att lösenbeloppet inte överensstämmer med det pris förvärvaren betalat, varpå *denne* naturligtvis kan göra en förlust. Här skall emellertid redan nu erinras om den jämningsregel som återfinns i 3 kap. 3 § andra stycket ABL, vilken jag återkommer till senare i framställningen.

Rent allmänt kan också sägas att en potentiell förvärvare är mindre benägen att köpa egendom som är föremål för eventuell inlösen än egendom som inte är det. Detta förhållande kan dämpa omsättningen av aktier som omfattas av hembudsklausul.⁶

³ För en vidare diskussion i frågan huruvida beteckningen hembudsklausul är den korrekta, se Sandström, Hembud, s. 139 f.

⁴ SOU 1997:22, s. 207 f.

⁵ SOU 1997:22, s. 208.

⁶ Sandström, Hembud, s. 79.

2.2.2 Förköp

En förköpsklausul är till skillnad från hembudsklausulen konstruerad så att den utlöses *innan* aktie övergår till ny ägare. Innan en aktieägare får överlåta sina aktier måste han nämligen först erbjuda kretsen av lösningsberättigade att lösa in aktierna.

En fördel med en klausul av denna typ är att någon övergång av äganderätten till aktierna inte förutsätts för att regeln skall vara tillämplig. Därmed undviker man att överlåtaren och den tänkta förvärvaren drabbas av onödiga kostnader i samband med affären. Samtidigt kan detta förhållande också innebära en nackdel för de lösningsberättigade. De kanske inte känner till vem den tilltänkte köparen är och kan således inte med säkerhet avgöra om denne är önskad i ägarkretsen. I och med det kanske de är tvungna att skaffa fram medel till inlösen ”i onödan”. Även här kan anmärkas att det förutsätts att de lösningsberättigade kan skaffa fram medel till att lösa in aktierna, för att överhuvudtaget kunna utöva kontroll över ägarkretsen. Detta kan givetvis ses som en nackdel ur de lösningsberättigades synvinkel.

Om det visat sig att de lösningsberättigade inte ämnar göra sin rätt gällande, är aktieägaren fri att disponera över sina aktier som han vill. Han behöver t.ex. inte avslöja till vem han avser att överlåta aktierna, vilket kan ses som en fördel för överlåtaren som kanske därmed kan få ett bättre pris på aktieposten.⁷

När det gäller rösträtten, uppkommer det i samband med förköpsklausulen inte någon sådan passivisering som följer av en hembudsklausul. Den som ämnar överlåta sina aktier, och i väntan på att kunna göra detta hembjuder aktierna till de lösningsberättigade, kan fortfarande utöva sin rösträtt. Detta synes vara en stor fördel jämfört med hembudsklausulen. Förköpsklausulen kan dock till viss del missbrukas av majoriteten, på så vis att minoriteten hindras att sälja till utomstående.⁸ På så vis kan majoriteten tvinga minoriteten att sälja aktierna till dem till underpris.

2.2.3 Samtycke

Samtyckesklausulen går ut på att den som vill överlåta sina aktier först måste erhålla samtycke från bolaget. Om inget samtycke kan fås, är aktieägaren helt enkelt förbjuden att överlåta sina aktier.

Ur de andra aktieägarnas synvinkel är detta den typ av bestämmelse som effektivast utgör ett kontrollinstrument beträffande ägarkretsen, om man

⁷ Sandström, Hembud, s. 84.

⁸ SOU 1997:22, s. 210.

bortser från en ren förbudsklausul.⁹ Den medför de största fördelarna för de befintliga aktieägarna. Någon övergång av äganderätten blir aldrig aktuell, samtidigt som medel för inlösen inte behöver införskaffas. För att den som skall bevilja samtycke skall kunna ta ställning i frågan måste denne, d.v.s. bolaget, dessutom få vetskap om vem den tilltänkte förvärvaren är.

Samtyckesklausulen innebär däremot betydande nackdelar för den aktieägare som avser att överlåta sina aktier. Han är i praktiken hänvisad till övriga ägares goda vilja om han vill lämna bolaget. Samtyckesklausulen kan missbrukas av majoriteten på så vis att samtycke vägras, varpå den ägare som ville sälja sina aktier kan känna sig tvungen att sälja sitt innehav till de övriga till vrakpris.¹⁰ Dessa nackdelar har ansetts så svåra att man i vissa rättsordningar infört tvingande regler om att samtyckesklausuler t.ex. måste förenas med förköpsklausuler.¹¹

2.3 Lagstiftarens syn på överlåtelsebegränsande klausuler

2.3.1 Historik¹²

2.3.1.1 ABL 1848

Den första lagstiftningen angående aktiebolag var Kungl. förordningen angående aktiebolag den 6 oktober 1848. Förordningen hade tydliga influenser av den franska Code de commerce och omfattade endast femton paragrafer. Redan långt tidigare hade det dock i Sverige funnits aktiebolagsliknande bolag.

I 1848 års aktiebolagslag fanns en bestämmelse i 7 §, vilken stadgade att bolagsordningen skulle innehålla de regler som gällde beträffande aktieförvärvares möjligheter att inträda i bolaget. I äldre doktrin antyds att ett motiv till att i bolagsordningen uppta en sådan bestämmelse kan vara att utöva kontroll över ägarkretsen.¹³ Vidare kan man av uttalandet utläsa att principen om aktiers fria överlåtbarhet får anses väga tyngre än aktieägarnas intresse av att kunna utöva kontroll över ägarkretsen.

⁹ Det är tveksamt om förbudsklausul någonsin kommer att tillåtas i bolagsordningen, med hänsyn till lagstiftarens restriktiva hållning. I aktieägaravtal kan det dock förekomma förbudsklausuler, vilka dock torde vara förenade med tidsbegränsning mot bakgrund av risken för att klausulen anses oskälig enligt avtalslagen.

¹⁰ SOU 1997:22, s. 212.

¹¹ Sandström, Hembud, s. 87.

¹² För en kortfattad allmän historisk översikt av svensk aktiebolagslagstiftning, se t.ex. SOU 1971:15, s. 81 ff.

¹³ Hagströmer, Om aktiebolag, s. 208 f..

ABL 1848 innehöll således inget förbud mot att i bolagsordningen ta in överlåtelsebegränsande klausuler med syfte att utöva den typ av kontroll som behandlas i denna uppsats. Däremot finns tecken som tyder på att principen om aktiers fria överlåtbarhet i allmänhet vägde tyngre än detta intresse.

2.3.1.2 ABL 1895

Lagen om aktiebolag den 28 juni 1895 ersatte ABL 1848. Tiden ansågs mogen att kodifiera de normer som hade vuxit fram i praxis. Det fanns nu ett intresse av att mera i detalj reglera aktiebolagsformen.

28 § ABL 1895 stipulerade att det i bolagsordningen kunde göras förbehåll om rätt för förutvarande aktieägare att lösa aktier som övergått till annan än aktieägare. I förarbetena till lagstiftningen uttalas följande:

”Ehuru inom aktiebolaget det personliga förhållandet mellan delegarne i allmänhet är mycket lösligare än fallet är vid andra bolagsformer, är det dock ingalunda alltid för bolaget likgiltigt hvilka nya delegare inträde i detsamma. Särskildt kan det stundom för bevarande af en affärs- eller yrkeshemlighet vara af stor betydelse att kunna utestänga en konkurrent. Detta är en af de anledningar, hvarföre i vissa bolag aktiernas ställas till viss man.

Nämnda syfte kan emellertid ej med någon större grad af säkerhet uppnås, om ej rätt beredes delegarne att, i händelse någons aktierätt öfvergår till annan, utom bolaget stående person, utlösa denne. De bestämmelser, som i detta hänseende blifvit i 22 § föreslagna, torde redan nu allmänneligen vara föreskrifna i ordningarne för de bolag, inom hvilka ifrågavarande lösningsrätt tillämpas, och lära derföre icke tarfva någon vidare förklaring.”¹⁴

Den bestämmelse som återfinns i ABL 1895 har skönjbara likheter med den nu gällande regleringen.

2.3.1.3 ABL 1910

Mot bakgrund av att det från flera håll uttryckts behov av ytterligare skydd mot osunda bolag och maktmissbruk inom bolagen, initierades arbetet med en ny aktiebolagslag. Detta arbete resulterade i lagen den 12 augusti 1910 om aktiebolag. Lagen var denna gång influerad av tysk rätt.

Den aktuella regeln i ABL 1910 är 52 §. I förarbetena till denna lagstiftning uttalas följande angående motiven:

”Det berättigade syftet med förbehåll om aktieägares lösningsrätt till aktie är enligt kommitténs uppfattning att från bolaget utestänga personer, som förutvarande aktieägare ej anse lämpliga att vara delägare i bolaget, men icke att möjliggöra för förutvarande aktieägare att till underpris förvärfva ytterligare aktier i bolaget. Emellertid har det ej så sällan förekommit, att aktiebolag i sistnämnda syfte missbrukat den enligt gällande lag dem tillkommande rätt att efter behag i bolagsordningen bestämma lösens belopp. Det har till och med förekommit att i bolagsordning intagits stadgande, att lösenbeloppet skall erläggas i mindre poster under loppet av flera år och utan någon som helst räntegodtgörelse. För att omöjliggöra dylikt missbruk har kommittén föreskrivit, att, där öfverenskommelse ej kan

¹⁴ 1890 års förslag till ny ABL, s. 117.

träffas, lösens belopp, som bör motsvara aktiens verkliga värde, skall bestämmas av skiljemän.”¹⁵

Lagstiftaren har härmed gjort ett första försök att göra en rättvis intresseavvägning mellan den aktieägare som önskar utträda och de kvarvarande.¹⁶

2.3.1.4 ABL 1944

I kölvattnet av Kreuger-kraschen i början av 1930-talet blottades vissa brister i aktiebolagslagstiftningen. Med denna erfarenhet i bagaget påbörjades arbetet med en ny aktiebolagslag, vilket resulterade i lagen den 14 september 1944 om aktiebolag.

I 70 § ABL 1944 reglerades hembudsklausuler. Till skillnad mot dagens bestämmelse om hembud kunde endast tidigare aktieägare omfattas av kretsen lösningsberättigade. Vidare kunde hembudsskyldighet inte utlösas av en övergång till någon som redan var aktieägare i bolaget.

2.3.2 ABL 1975

Den nu gällande ABL tillåter endast att *hembudsklausuler* förekommer i bolagsordningen, enligt 3 kap. 3 §.¹⁷ I förarbetena till den nuvarande lagstiftningen uttalas emellertid att detta inte utesluter att andra former av klausuler, som återfinns i avtal vid sidan av bolagsordningen, likväl kan vara giltiga parterna emellan.¹⁸ Det är således möjligt för aktieägarna att avtala sinsemellan om andra former av överlåtelsebegränsande klausuler. Dessa aktieägar- eller konsortialavtal kommer dock inte att närmare behandlas i denna uppsats.¹⁹

I förslaget till nuvarande ABL fanns ursprungligen med en bestämmelse som tillät att bolaget även kunde införa ett samtyckesförbehåll i bolagsordningen. Motiveringen till detta var att hembudsklausulen inte ansågs tillräcklig för att tillgodose företagets behov.²⁰ Förslaget slopades emellertid, då det utsattes för massiv kritik under remissbehandlingen.²¹ Även tillåtligheten av förköpsklausuler har diskuterats, med samma motivering som ovan.²² Förslaget avvisades emellertid av lagrådet bl.a. eftersom frågan inte ansågs tillräckligt utredd.²³

¹⁵ NJA II 1910 Nr 14, s. 66.

¹⁶ Sandström, Hembud, s. 55.

¹⁷ Hembudsklausulen tycks endast förekomma i Sverige och Finland, medan förköpsklausulen är standard i andra jämförbara rättsordningar, se SOU 1997:22, s. 210.

¹⁸ SOU 1971:15, s. 159.

¹⁹ En jämförelse mellan bolagsordningens och aktieägaravtalens rättsverkningar gentemot tredje man görs dock i avsnitt 3.6.

²⁰ SOU 1971:15, s. 163.

²¹ Prop. 1975:103, s. 229 f.

²² Prop. 1979/80:143, s. 105 och SOU 1978:66, s. 155.

²³ Prop. 1979/80:143, s. 205.

Jag kommer att i den fortsatta framställningen mer noggrant gå in på gällande rätt. I praktiken innebär detta en studie av hembudsklausulens konstruktion och tillämpning.

2.3.3 De lege ferenda

Aktiebolagskommittén har nu lämnat sitt slutbetänkande, SOU 2001:1, med förslag till ny aktiebolagslag. I betänkandet föreslås att det i bolagsordningen skall kunna tas in såväl samtyckes- som förköpsklausuler. Lagstiftaren har således lättat på sin syn på överlåtelsebegränsande klausuler i bolagsordningen. Vissa ändringar i reglerna om hembud har även föreslagits.

Jag kommer att mera utförligt behandla förslaget i kapitel 4.

3 Gällande rätt

3.1 Allmänt om hembudsklausulen

Lagstiftaren tillhandahåller som vi sett endast *en* möjlighet för aktieägarna att genom reglering i bolagsordningen utöva aktiv kontroll över ägarkretsen. Detta kan ske genom att man i bolagsordningen tar in ett förbehåll, vilket stadgar att vissa personer har rätt att tvångsvis lösa in aktie då den övergått till ny ägare.²⁴ Förekomsten av ett sådant förbehåll skall enligt 3 kap. 4 § ABL antecknas på aktiebrevet. Detta för att underlätta för förvärvaren att bedöma konsekvenserna av sitt eventuella förvärv.²⁵ Anteckningen på aktiebrevet får anges i den förkortade formen ”hembud”, enligt 37 § ABF. I avstämningsbolag skall uppgiften framgå av avstämningskontot.²⁶ Bolagsordningsföreskrifter som innehåller andra inskränkningar i förfogande- eller förvärvsrätten över aktier är ogiltiga.²⁷ En i bolagsordningen intagen regel om sådan budplikt som nämns i kap. 2 kan därmed inte göras gällande mot aktieförvärvare.²⁸

Det är idag mycket vanligt att bolagsordningen innehåller en hembudsklausul. Närmare 90 procent av samtliga aktiebolag har valt att ta med ett sådant förbehåll.²⁹ Enligt mina egna erfarenheter från PRV Bolag upplevs denna siffra som realistisk, då jag inte kan påminna mig att jag sett en bolagsordning utan hembudsklausul i ett privat bolag. En gissning är att den som bildar bolag i stor utsträckning använder sig av färdiga formuleringar som tillhandahålls av advokatbyråer och liknande, och att det i dessa standarddokument finns med en hembudsklausul ”för säkerhets skull”.

Det aktuella lagrummet är 3 kap. 3 § ABL.³⁰ Enligt denna paragrafs första stycke p. 1-4, *skall* lösningsförbehållet ange följande;

1. vilka som är lösningsberättigade och, om lösningsrätt ej skall kunna utövas vid vissa fång, vilka slags fång som sålunda undantagits,
2. den ordning, i vilken lösningsrätten tillkommer de lösningsberättigade inbördes,

²⁴ Förbehållet skall även tillämpas analogt när teckningsrätter eller delbevis övergår till ny ägare, se prop. 1976:103 s. 318.

²⁵ Andersson m.fl., s. 3:18.

²⁶ 4 kap. 18 § lagen (1998:1479) om kontoföring av finansiella instrument.

²⁷ Andersson m.fl., s. 3:13.

²⁸ SOU 1997:22, s. 207.

²⁹ SOU 1997:22, s. 207.

³⁰ Ett förbehåll, registrerat innan nuvarande ABL trädde ikraft, som strider mot den nuvarande regeln kan ändå enligt övergångsbestämmelserna behålla sin giltighet. Se 21 § lagen (1975:1386) om införande av aktiebolagslagen. Jämkningsmöjligheten föreligger dock även för dessa äldre förbehåll.

3. den tid, ej överstigande två månader från anmälan hos styrelsen om akties övergång, inom vilken lösningsanspråk skall framställas hos bolaget.
4. den tid inom vilken lösen skall erläggas, vilken tid ej får överstiga en månad räknat från den tidpunkt då lösenbeloppet blev bestämt.

Sedan följer i andra stycket en *dispositiv* bestämmelse om att lösningsrätt inte kan utövas beträffande mindre antal aktier än det aktuella fånget omfattar. Vidare stadgas i andra stycket att jämkning av lösenbeloppet kan ske om tillämpning av föreskrift i bolagsordningen rörande lösens belopp skulle bereda någon otillbörlig fördel.

Tredje stycket föreskriver att styrelsen, när anmälan om aktiens övergång gjorts, genast skriftligen skall meddela detta till varje lösningsberättigad vars postadress är införd i aktieboken eller eljest känd för bolaget.

I fjärde stycket återfinns en *dispositiv* bestämmelse beträffande tvist om lösningsrätt och lösenbeloppets storlek. Om bolagsordningen inte föreskriver annat, skall sådan tvist prövas av tre skiljemän enligt lagen (1929:145) om skiljemän.

Det femte och sista stycket reglerar vilka rättigheter som kan utövas beträffande de aktier som är föremål för hembudsskyldighet när övergång till ny ägare skett. Där sägs att den till vilken aktie övergått *inte*, innan det visar sig att lösningsrätten ej begagnas, kan utöva annan av aktien härflytande rätt gentemot bolaget än rätt till vinstutdelning och företrädesrätt till teckning av ny aktie vid nyemission eller till teckning av andel i lån som avses i 5 kap. Vidare stadgas att rättigheter och skyldigheter på grund av sådan teckning övergår till den som begagnar sig av lösningsrätten.

Det är möjligt att föreskriva att hembudsklausulen endast skall tillämpas beträffande ett visst aktieslag.³¹ Angående frågan om aktie, till följd av att den på något sätt omfattas av hembudsklausul, skall anses tillhöra ett eget aktieslag, kan följande sägas. Enligt 3 kap. 1 § ABL kan det i bolagsordningen föreskrivas att det skall finnas olika aktieslag. I sådana fall skall det i bolagsordningen anges;

1. olikheterna mellan aktieslagen,
2. antalet aktier av varje slag,
3. om aktierna inte skall medföra lika rätt till andel i bolagets tillgångar eller vinst eller om aktierna skall ha olika röstvärde, den företrädesrätt som tillkommer aktieägarna vid ökning av aktiekapitalet enligt 4 kap.³²

³¹ Rodhe, Aktiebolagsrätt, s. 159.

³² Aktier med företräde till andel i bolagets tillgångar brukar kallas *preferensaktier*, medan övriga betecknas *stamaktier*. Vid skillnader beträffande röstvärdet, används normalt beteckningarna A- respektive B-aktier.

Om vissa aktier ger innehavaren *lösningsrätt*, men de i övrigt är likställda med andra aktier, skall de *inte* betraktas som ett särskilt aktieslag.³³ Följaktligen behöver bolagsordningen i sådana fall inte specificera de ovan nämnda skillnaderna. Om endast vissa aktier är underkastade *hembudsskyldighet* föreligger emellertid sådan olikhet att de skall anses utgöra ett eget aktieslag, med följd av att detta måste anges i bolagsordningen i enlighet med 3 kap. 1 § ABL.³⁴

Som synes är regleringen till stora delar dispositiv. Hembudsförbehållet kan med andra ord i ganska stor utsträckning skräddarsys efter behov. Därför kan det också i det konkreta fallet uppkomma frågor om tillämpningen av detsamma. T.ex. kan det på grund av en viss formulering vara oklart vilka fång som anses ingå eller vilken fördelningsprincip som skall tillämpas när flera lösningsberättigade anmäler sitt intresse för samma aktiepost. En fråga som härmed uppkommer är vilka tolkningsprinciper som skall gälla beträffande hembudsklausuler. Sandström för ett tämligen utförligt resonemang kring frågan.³⁵ Han kommer fram till följande slutsatser. En hembudsklausul skall tolkas objektivt och så nära ordalydelsen som möjligt. Tolkningen skall dock inte vara restriktiv till förmån för aktieförvärvaren och inte heller extensiv till förmån för den lösningsberättigade.³⁶ Ett mellanting mellan dessa ytterligheter bör eftersträvas. Om det skulle uppkomma ett fall där syftet med klausulen äventyras om hembudsskyldighet inte anses föreligga, skall den in dubio tillämpas till den lösningsberättigades fördel. Särdrag hänförliga till såväl förvärvaren som bolaget skall lämnas utan avseende. Slutligen nämner Sandström att skälighetsaspekter endast får vägas in när ett orimligt tolkningsresultat skall korrigeras. Nial anser att utövandet av lösningsrätt enligt en hembudsklausul inte i sig torde kunna utlösa tillämpningen av den aktiebolagsrättsliga generalklausulen, då det förhållande att aktierna var förenade med hembudsskyldighet redan på förhand får anses vara känt av parterna.³⁷

I den följande framställningen kommer jag att närmare gå in på de olika rättsfrågor som aktualiseras i samband med tillämpningen av hembudsklausuler.

³³ Prop. 1975:103, s. 318, Andersson m.fl., s. 3:13, CD-KARNOV p. 154.

³⁴ Andersson m.fl., s. 3:13.

³⁵ Sandström, Hembud, s. 202-211.

³⁶ Jfr dock NJA 1981 s. 552, där hembudsklausul i bostadsförening vid oklarhet i formuleringen tolkats till den hembudspliktiges fördel.

³⁷ Nial, Associationsrätt, s. 97.

3.2 Hembudet

3.2.1 Vilka fång skall utlösa hembudsskyldighet?

I 3 kap. 3 § ABL sägs att det i bolagsordningen kan föreskrivas att lösningsrätt tillkommer vissa personer beträffande aktie som *övergår* till ny ägare. Språkligt sett torde ordet övergår innefatta *samtliga* fång där äganderätten tillkommer någon annan. Även med hänsyn till hembudsklausulens syfte, att utöva kontroll över ägarkretsen, är det rimligt att anse att så är fallet. Oavsett vilken typ av fång som är aktuell i den konkreta situationen, torde intresset att utöva kontroll kunna föreligga i alla dessa fall.³⁸ I förarbetena till ABL 1944 uttalas att med uttrycket övergår avses även de familjerättsliga fången bodelning, arv och testamente.³⁹ I doktrinen har hävdats att detta inte får tolkas så att andra mer ovanliga fång utesluts.⁴⁰ Denna ståndpunkt bekräftas av uttalanden i förarbetena till nuvarande ABL, där det klart uttrycks att även mera ovanliga fång skall anses ingå i begreppet övergång.⁴¹ Till ytterligare stöd för uppfattningen, anför Sandström att den svenske lagstiftaren normalt sett använder sig av den tekniken att i lagtexten uttryckligen specificera de fång som är undantagna när så är fallet och jämför med exempel från annan lagstiftning.⁴²

Inget hindrar emellertid att klausulförfattaren inskränker hembudsskyldigheten till att endast gälla för vissa utpekade fång, vilket får anses följa av att 3 kap. 3 § uttryckligen stadgar att bestämmelsen skall ange vilka fång som undantagits om så skett. I förarbetena uttalas att det *”inte bör möta något hinder mot att göra lösningsklausuler mer begränsade än vad lagen i och för sig tillåter.”*⁴³ Detta torde innebära att det inte föreligger någon osäkerhet i frågan huruvida bolaget har rätt att undanta vissa fång.

Det är i praktiken vanligt att de familjerättsliga fången samt även gåva till bröstarvinge undantas.⁴⁴ Även om det enligt lagstiftarens uppfattning är klart att samtliga fång kan innefattas i begreppet övergång, kan det därmed i konkreta fall uppkomma situationer där tolkningsproblem uppkommer angående vilka fång som omfattas. Om det i en hembudsklausul endast stadgas att hembud aktualiseras vid övergång, torde den ovan gjorda slutsatsen att lagstiftaren härmed avsett alla tänkbara fång även kunna överföras på det konkreta fallet. Detta innebär att även exekutiv försäljning och försäljning enligt konkurslagen omfattas.⁴⁵ Ordet övergång skall således

³⁸ Sandström, Hembud, s. 202.

³⁹ SOU 1941:9, s. 262 f.

⁴⁰ Sandström, Hembud, s. 22 f.

⁴¹ SOU 1971:15, s. 162.

⁴² Sandström, Hembud, s. 200.

⁴³ Prop. 1975:103, s. 316.

⁴⁴ Rodhe, Aktiebolagsrätt, s. 157, Kristiansson & Skog, s. 54.

⁴⁵ Andersson m.fl., s. 3:14.

även i det konkreta fallet betyda att samtliga fång omfattas. Ett annat resultat vore orimligt, mot bakgrund av de svårigheter klausulförfattaren annars skulle ställas inför om denne avsåg att åstadkomma en heltäckande regel.⁴⁶ Detsamma kan dock inte anses gälla om begreppet överlåtelse istället används. I sådana fall torde t.ex. de familjerättsliga fången undantas.⁴⁷

I och med att klausulförfattaren ges total frihet, är det dock inte svårt att tänka sig att det kan förekomma oklarheter i formuleringen av en hembudsklausul. Det finns ett antal avgöranden på detta område.

NJA 1884 s. 412

I detta fall hade ett antal aktier genom testamente tillfallit en fond som tillhörde Jönköpings stad. Vid en bolagsstämma vägrades staden rätt att företräda aktierna, eftersom bolaget hävdade att aktierna omfattades av hembudsskyldighet, vilken inte fullgjorts. Staden ansåg att så inte var fallet och yrkade i RR bl.a. att bolagsstämmobeslutet skulle ogiltigförklaras. Den aktuella bestämmelsen i bolagsordningen (fastställd 1854) löd så här:

”9 §: All förändring i eganderätten till aktiebevis eller aktiebref skall hos bolagsstyrelsen anmälas, innan den nye egaren får komma i åtnjutande af belöpande utdelning.

Har eganderätt icke öfvergått till annan person i följd af arfs- eller giftorätt, skall den skriftliga öfverlåtelsen för att vara giltig lyda å viss man, innefatta de öfverenskomna villkoren, hvilka i alla händelser ej får stå i strid med denna bolagsordning, samt vara af två gode män bevitnad. Är nya egaren förut icke bolagsman, vare han skyldig att inom 3 månader från den dag, öfverlåtelsen på honom egde rum, hos bolagets styrelse skriftligen hembjuda aktiebeviset eller aktiebrefvet, hvarefter bolaget på näst inträffande ordinarie bolagsstämma beslutar, om hembudet må antagas eller icke. I senare händelse vare den, som hembudet gjort, berättigad att emot fullgörande af de förbindelser, hvaruti förra egaren i och för aktiebeviset tilläfventyrs till bolaget häftar, inträda i alla de rättigheter, som denne i bolaget egt. Inlöser åter bolaget aktiebeviset eller aktien, ege innehafvaren deraf mot afstående af sin eganderätt till bolaget att genast utbekomma den erlagda köpeskillingen med laga ränta derå från den dag, han sjelf köpesumman utbetalt, hvarefter bolaget må kunna sålunda inlöst aktiebevis eller aktiebref åter utställa till annan person, hvilken antages i den afgångnes ställe, samt ikläder sig enahanda förbindelser och åtnjuter samma rättigheter, som denne jemlikt bolagsordningen egt.

Vid alla tillfällen, då försäljning af aktiebevis eller aktiebref icke skett genom offentlig och i allmänna tidningarne trenne gånger utlyst auktion, åligge så väl säljare som köpare, om så påfordras, vid domstol edeligen fästa rättigheten af den uppgifna köpesumman och de öfverenskomna köpevillkoren.”

RR kom fram till att hembudsskyldighet förelåg när aktie *inte* övergått genom arvs- eller giftorätt. Vidare konstaterades att det *enda* fång som kunde utlösa hembudsskyldighet var köp, emedan det endast var för detta fång lösenbeloppets bestämmande reglerats i klausulen.

HovR fann att den aktuella klausulen innehöll en ovillkorlig skyldighet att hembjuda aktierna för de fall de inte förvärvats genom arvs- eller giftorätt.

⁴⁶ Sandström, Hembud, s. 203 f.

⁴⁷ CD-KARNOV, p. 157.

Giltigheten av denna föreskrift kunde dock inte förringas av att bolagsordningen endast reglerade lösesummans fastställande avseende fånget köp. HovR ändrade RR:s domslut och ogillade således stadens talan. HD fastställde domslutet.

Sandström menar att RR:s domslut är ett tydligt exempel på hur man inte får gå tillväga vid tolkningen av en hembudsklausul.⁴⁸ Här har domstolen endast utgått ifrån klausulens ordalydelse, utan att ta hänsyn till att resultatet av en sådan tolkning kan strida mot själva syftet bakom den. Man kan fråga sig varför författarna av klausulen skulle ha bemödat sig med att undanta arvs- och giftorättsliga fång från hembudsskyldighet, om köp utgör det enda hembudspflichtiga fånget. Det logiska torde i sådana fall ha varit att använda sig av den omvända tekniken och i klausulen säga att endast köp skulle omfattas. Överrätternas bedömning synes vara mer rimlig.

Värt att notera är även att testamentsrätt inte utan vidare jämställts med arvsrätt. HovR och HD har tolkat klausulen så att den *inte* ansågs innefatta testamentsrätt.⁴⁹ I doktrinen har skilda åsikter i framförts i denna fråga. I finsk doktrin har hävdats att testamentsrätt bör anses ingå i begreppet arvsrätt vid tolkning av en hembudsklausul, då samma skäl som kan ligga till grund för klausulens tillämpning vid arv också kan göras gällande vid testamente.⁵⁰ Vidare anförs till stöd för denna uppfattning att underlåtenheten att nämna testamente i praktiken ofta är ett rent förbiseende av klausulförfattaren. Sandström påpekar att det visst kan finnas anledning att göra skillnad på fång genom arv och testamente, eftersom dessa inte kan anses vara likställda ur bolagets synvinkel.⁵¹ Vid arv föreligger en större förutsägbarhet, då det rör sig om släktingar till den döde aktieägaren. När det gäller testamente, har ju testator möjlighet att utse vem som helst till testamentstagare. Därmed kan detta fång mera liknas vid en vanlig försäljning än det normala arvsfallet.

NJA 1945 s. 711

En tidigare aktieägares maka hade 1943 tillskiftats aktier genom bodelning efter boskillnad. Bolagsordningen föreskrev bl.a. att *"därest aktie på annat sätt än genom arv eller giftorätt övergår till person, som icke förut är aktieägare, aktien skall hembjudas förutvarande aktieägare till inlösen genom skriftlig anmälan till bolagets styrelse, som om hembudet skall underrätta bolagets delägare med anmodan till dem, som önska begagna sig av lösningsrätten, att inom viss tid skriftligen anmäla sig hos styrelsen."* Bolagsordningen var antagen 1921, d.v.s. före införandet av den nya GB. Makarna hade ingått äktenskap 1928, varpå deras egendomsförhållanden reglerades av nya GB.

⁴⁸ Sandström, Hembud, s. 212 f.

⁴⁹ Frågan verkar dock ha varit uppe för diskussion, se JustR Neumanns mening, s. 416.

⁵⁰ Olsson, Aktieförvärvare, s. 187.

⁵¹ Sandström, Hembud, s. 214.

En aktieägare gjorde vid domstol gällande att hembudsskyldighet förelåg avseende det aktuella fånet, eftersom med giftorätt i denna klausul endast måste avses giftorätt enligt *äldre GB*.

HR ogillade käromålet följande motivering: ”...*anledning saknas till antagande att med förenämnda stadgande avsetts att göra skillnad mellan giftorätt enligt äldre lag och giftorätt enligt ny lag...*”. HovR fastställde domen.

HD fastställde domslutet och uttalade dessutom i skälen att stadgandet ”*måste tolkas*” så att giftorätt omfattades oavsett om denna åtnjuts enligt äldre eller nuvarande regler.

HD:s uttryck ”*måste tolkas*” har i doktrinen ansetts utgöra ett tecken på att avsikten hos klausulförfattarna inte ensamt får tillmätas betydelse, vilket kan anföras till stöd för en objektiv tolkning.⁵² En hembudsklausul är typiskt sett av den karaktären att den skall gälla för en lång tid framöver. Utgången i detta mål synes vara väl förenlig med denna uppfattning.⁵³

NJA 1954 s. 473

Även detta fall gällde tolkningen av ordet giftorätt i en hembudsklausul. I ett bolag fanns i bolagsordningen, fastställd 1866, följande klausul (utdrag):

”§ 5. Öfverlåtelse af aktie på annan man, vare sig på grund af gåfva eller försäljning, sker genom behörig transport, tecknad å aktiebrevet, och anmäles genom dess företeelse hos direktionen, som om densamma meddelar bevis genom påskrift å aktiebrevet, utan hvilken påskrift, äfven för sterbhusdelegare, aktien åtföljande rättigheter och skyldigheter icke anses på nya egaren öfverflyttad.

Dör aktieägare, stånde dess sterbhusdelegare fritt att för den afgangnes andel i bolaget kvarstå med enahanda rättigheter och skyldigheter, som den aflidne egt.

Vilja sterbhusdelegare deremot utur bolaget afgå och sine aktier föryttra, hembjude dem skriftligen först till direktionen, som inom en månad derefter bör förklara, huruvida de för bolagets gemensamma räkning övertagas. Derest bolaget icke begagnar sig af sin lösningsrätt, tillkomme enskild aktieegare samma rätt, om han inom fjorton dagar efter förloppet af nämnde månad till begagnande deraf hos direktionen sig anmäler. Skulle deremot hvarken de öfriga aktieegarne gemensamt eller någon af dem enskildt vara sinnade att afliden aktieegares andel öfvertaga, må sterbhusdelegare sin aktie antingen under hand eller på offentlig auktion försälja.

Der eganderätten till aktie annorlunda, än i följd af arfs- eller giftorätt öfvergår till annor person, skall denne till bolagets direktion ingifva antingen vederbörligt auktionsprotokoll, der försäljningen offentligent egt rum, eller ock skriftlig, af två trovärdige män bestyrkt, öfverlåtelse, innefattande de villkor, på grund af hvilka öfverlåtelsen skett och hvilka icke få stå i strid med denna bolagsordning eller andra af bolaget antagna bestämmelser. Är nye egaren icke förut delegare i bolaget, vare han skyldig att inom tre månader från den dag, då öfverlåtelsen på honom egt rum, hos bolagets direktion skriftligen hembjuda aktien...

⁵² Sandström, Hembud, s. 215, och vidare hänvisningar av denne.

⁵³ Sandström, Hembud, s. 215.

Vill bolaget eller enskild aktieägare icke lösa sådan aktie, vare den, som hembudet gjort, berättigad att, emot fullgörandet af aktieägarnes förbindelser, inträda i den förre egarens alla rättigheter. ...”

Ett antal syskon ägde aktiemajoriteten i ett bolag. De största posterna ägdes av två bröder. Den ene av dem ingick äktenskap. I äktenskapsförordet stadgades att all mannens egendom skulle vara enskild egendom. I ett senare äktenskapsförord förklarades att egendomen skulle vara giftporättsgods. Efter boskillnad, kort efter att det nya äktenskapsförordet antagits, tilldelades maken (ej tidigare aktieägare) ett antal aktier. När hon ansökte om registrering i aktieboken förvägrades hon emellertid detta med motiveringen att hon var skyldig att först hembjuda aktierna. Maken väckte talan mot styrelsen och yrkade att beslutet skulle förklaras ogiltigt.

RR uttalade i domskälen att eftersom ”*bolagsordningen inte ändrats i denna del efter tillkomsten av nya GB, måste stadgandet numera tolkas så, att fång på grund av giftporätt undantages från hembudsskyldighet, oavsett huruvida giftporätten åtnjutits enligt äldre eller nya GB.*” RR kom således fram till att bolagsordningen undantog det aktuella fångnet från hembudsskyldighet.

HovR fann också att det aktuella fångnet inte omfattades, eftersom klausulen enligt ordalydelsen undantog förvärv genom giftporätt oavsett om det skett på grund av dödsfall eller ej.

HD ändrade domslutet. HD konstaterade att bolagsordningen i och för sig undantog giftporättsliga fång från hembudsskyldighet, utan att rakt ut specificera att det endast gällde vid dödsfall. Mot bakgrund av bestämmelsens innehåll i övrigt ansåg HD emellertid att med giftporätt i detta fall endast avsåg förvärv genom dödsfall.

Tolkningsförfarandet HD använt sig av kan beskrivas som ett där man medvetet begränsar synfältet till sådana indicier på parternas avsikt som framgår av själva avtalstexten.⁵⁴ I detta fall har HD ansett sig kunna uttyda att undantaget av giftporättsliga fång i klausulens 4 st. inte har någon självständig betydelse i förhållande till klausulens 2 st., där sterbhusdelägare åläggs hembudsskyldighet vid vidareöverlåtelse. Sandström menar att tolkningsresultatet ändå kan anses som rimligt, mot bakgrund av den underliga situation som annars skulle råda.⁵⁵ Om HD kommit till motsatt slutsats, skulle maka som erhållit aktier genom bodelning under makens livstid favoriseras jämfört med maka som erhållit aktier genom makens död i och med att endast den senare maken hade omfattats av hembudsskyldighet vid vidareöverlåtelse. Det är svårt att finna skäl till varför klausulförfattaren skulle ha velat åstadkomma en sådan skillnad.

Det finns vidare ett rättsfall som behandlar frågan om när övergång överhuvudtaget skall anses ha skett.

⁵⁴ Sandström, Hembud, s. 217.

⁵⁵ Sandström, Hembud, s. 218.

NJA 1954 s. 445

En aktieägare avled. Det fanns tre delägare i dödsboet, vilka inte tidigare var aktieägare i bolaget. Hembudsklausulen i bolagsordningen stadgade att aktie skulle hembjudas då den övergått till någon som inte förut var aktieägare i bolaget. Bolaget stämde dödsboet och yrkade att domstolen skulle förplikta dödsboet att hembjuda aktierna.

I underrätterna ogillades käromålet, med motiveringen att någon övergång av äganderätten inte skett innan dödsboet skiftats. HD fastställde domen.

Resultatet av domen är således att ett dödsbo inte är skyldigt att hembjuda aktier som ingår i kvarlåtenskapen så länge dödsboet är oskiftat.

Sammanfattning

Det kan konstateras att lagstiftaren lämnat det helt fritt för klausulförfattaren att specificera vilka fång som skall omfattas av hembudsskyldighet. Det finns dock, mot bakgrund av den praxis som föreligger på området, anledning att vara mycket noggrann vid en sådan reglering för att undvika att klausulen blir föremål för tolkning.

3.2.2 Fullgörande av hembudet

När någon förvärvat aktier som omfattas av hembudsskyldighet skall han hembjuda aktierna till bolagets styrelse för att de lösningsberättigade skall kunna ta ställning till om de vill begagna sig av sin lösningsrätt. Syftet med hembudet är primärt att tillhandahålla information till de lösningsberättigade om att hembudspliktigt förvärv ägt rum och att de nu kan utöva sin lösningsrätt.⁵⁶ Hembudet har dock en annan viktig funktion i och med att det fungerar som startpunkt för den tidsgräns inom vilken de lösningsberättigade skall framställa sina anspråk. Lagtexten ålägger inte i klartext förvärvaren någon hembudsskyldighet och uppställer inte heller några krav på att en hembudsklausul skall innehålla uppgift om hur hembudsskyldigheten skall fullgöras. Som nämnts ovan används i 3 kap. 3 § 1 st. 3 ABL *”anmälan hos styrelsen om aktiens övergång”* som utgångspunkt för beräkningen av den tid inom vilken lösningsrätt skall utövas. I 3 kap. 3 § 3 st. ABL nämns att *”När anmälan gjorts om aktiens övergång, skall styrelsen genast skriftligen meddela detta till varje lösningsberättigad...”*. I förarbetena till ABL 1944 sägs inte uttryckligen att sådan skyldighet åvilar förvärvaren. Där hänvisas endast till praxis.⁵⁷ Det torde emellertid inte råda några tvivel om att en förutsättning för lösningsrättens utövande är att de lösningsberättigade på något vis får

⁵⁶ Sandström, Hembud, s. 231.

⁵⁷ SOU 1941:9, s. 263 not 1, där det hänvisas till NJA 1914 not A nr 303 och NJA 1921 s. 290. Domstolarna har härlett hembudsskyldighetens förekomst till själva hembudsklausulen i bolagsordningen, se även NJA 1884 s. 412.

kännedom om att någon förvärvat en aktie som omfattas av hembudsskyldighet.⁵⁸ Lagstiftarens uppfattning tycks vara att en förvärvare av en aktie som omfattas av hembudsskyldighet *förutsätts* anmäla förvärvet till bolagets styrelse.⁵⁹ I praktiken torde dock en reglering av hembudsskyldighetens fullgörande ske regelmässigt i bolagsordningen, men även om så inte skett torde det stå domstolarna fritt att mot bakgrund av hembudsklausulens syfte tolka in en sådan skyldighet.⁶⁰ Att det föreligger en hembudsskyldighet torde det därmed inte råda något tvivel om.

I bolagsordningen stadgas normalt att hembud skall ske *omedelbart* eller *ofördröjligen* efter hembudspliktigt förvärv, utan att för den skull ange någon särskild tid. Det anses dock att hembudet skall fullgöras omedelbart efter aktieövergången även om det inte finns en sådan bestämmelse i bolagsordningen.⁶¹

Att lagstiftaren inte uttryckligen ålägger förvärvaren någon hembudsskyldighet kan få betydelse när förvärvaren underlåter att hembjuda aktierna. Frågan är då hur man skall få denne att medverka till att aktierna hembjuds. Ett påkallande av hembud måste vara klart och otvetydigt för att tillmätas betydelse.⁶² Det anses att de lösningsberättigade har rätt att föra talan mot den hembudsskyldige för att ålägga denne skyldighet att medverka till att hembud kommer till stånd.⁶³ Taleberättigade i en sådan process är såväl bolaget som aktieägare.⁶⁴ Det kan även tänkas att man redan i bolagsordningens hembudsklausul tar med en vitessanktion för det fall hembud underlåts av förvärvaren.⁶⁵

Eftersom det inte i lagtexten uppställs några formkrav på hembudet, uppkommer frågan om när ett giltigt hembud skall anses föreligga. Ett krav på skriftligt hembud i bolagsordningen anses inte innebära att styrelsen är berövad möjligheten att sätta igång lösningsförfarandet trots att hembudet skett muntligen och att kravet därmed inte uppfyllts.⁶⁶ Det centrala är ju att hembudet faktiskt kommer till stånd. Vidare anses det att ett giltigt hembud inte kan göras av någon annan än förvärvaren.⁶⁷ I bolagsordningen föreskrivs normalt att det i hembudet skall anges förvärvets art och förvärvarens namn. Om det behövs, t ex för fastställandet av lösenbeloppet, kan det föreskrivas att även andra upplysningar är obligatoriska. En hembudsansmälan som inte är komplett skall ej medföra att lösningstiden börjar löpa.⁶⁸ Motiveringen därtill är att de lösningsberättigade i annat fall

⁵⁸ Sandström, Hembud, s. 147 f.

⁵⁹ Prop. 1975:103, s. 230.

⁶⁰ Sandström, Hembud, s. 150.

⁶¹ Sandström, Hembud, s. 230 not 1.

⁶² Jfr NJA 1938 s. 142.

⁶³ Rodhe, Aktiebolagsrätt, s. 159. Andersson m.fl., s. 3:14.

⁶⁴ CD-Karnov, p. 159.

⁶⁵ Sandström, Hembud, s. 240.

⁶⁶ Sandström, Hembud, s. 232. Andersson m.fl., s. 3:14.

⁶⁷ Sandström, Hembud, s. 232 f.

⁶⁸ Sandström, Hembud, s. 235.

kunde komma att drabbas av betydande olägenheter eftersom lösningsfristen då kan börja löpa innan de fått fullständig information om förvärvet.⁶⁹ I praxis har frågan om hembudets form behandlats i några avgöranden.

NJA 1921 s. 290⁷⁰

En förvärvare av hembudspflichtiga aktier anmälde sig till bolaget för registrering i aktieboken. I denna anmälan angavs inte köpeskillingen. I bolagsordningen stadgades att denna uppgift skulle finnas med i hembudet för det fall övergången skett genom köp. Styrelsen yrkade att domstolen skulle ålägga säljaren hembudsskyldighet med uppgift om köpeskillingen.

HD yttrade i domskälen att den inte ansåg att hembud förelåg i och med anmälan om registrering i aktieboken.⁷¹

NJA 1977 s. 726⁷²

I fallet hade hembudspflichtigt förvärv av aktier skett. Köpeskillingen uppgick till 850 000, varav 150 000 skulle erläggas kontant i samband med avtalets undertecknande och resterande 700 000 skulle erläggas ”enligt särskild överenskommelse”. I bolagsordningen föreskrevs att lösenbeloppet skulle utgöras av köpeskillingen om förvärvet var ett köp. Förvärvaren anmälde sitt köp i ett rekommenderat brev till bolagets styrelse, där en kopia på avtalet om aktieförsäljningen bifogades. De lösningsberättigade ville dock ha mer preciserade uppgifter angående betalningsvillkoren.

I frågan om när hembudet skall anses vara fullgjort uttalade HD att det brev förvärvaren skickat till styrelsen uppfyllde bolagsordningens krav, då det innehöll uppgifter som styrkte förvärvet och angav köpeskillingens storlek. Vidare sades att den lösningsberättigade inte kunde göra anspråk på att få överta de villkor som överenskommits mellan förvärvaren och den förre aktieägaren. Hembudsskyldigheten hade således fullgjorts redan i och med det första brevet, oaktat det faktum att bolaget begärt ytterligare uppgifter.

Sammanfattning

Som synes är själva skyldigheten att hembjuda aktieposten inte explicit reglerad i lagen, utan förutsätts helt enkelt av lagstiftaren. Inget hindrar emellertid att skyldighetens fullgörande regleras i bolagsordningens klausul. En rimlig slutsats är dock att denna skyldighet faktiskt existerar även utan sådan reglering i bolagsordningen. Hembud kan framtvingas genom talan i domstol. Vad gäller hembudets form, har vi sett att inte heller det regleras i lagtexten. Det kan dock inte krävas att det skall innehålla mer uppgifter än

⁶⁹ Sandström, Hembud, s. 236.

⁷⁰ Fallet gällde verkan av återgång av hembudspflichtigt förvärv och behandlas även i avsnitt 3.2.4.

⁷¹ Domstolarna har även i ett par andra fall besvarat frågan om sådan anmälan skall anses utgöra ett giltigt hembud nekande. Se NJA 1954 s. 473 och SvJT 1944 rf s. 81.

⁷² I fallet var i huvudsak fråga om när lösenbeloppet skall anses vara erlagt. Denna fråga behandlas nedan i avsnitt 3.3.4.

vad som krävs enligt bolagsordningen. En anmälan om registrering i aktieboken kan inte jämföras med hembud.

3.2.3 Styrelsens skyldighet att meddela att hembud skett

I och med anmälan till styrelsen har förvärvaren fullgjort sin hembudsskyldighet. När anmälan om hembud gjorts skall styrelsen enligt 3 kap. 3 § tredje stycket ABL genast skriftligen meddela detta till de lösningsberättigade vars postadress är införd i aktieboken eller annars känd för bolaget.⁷³ I meddelandet bör styrelsen ange fristen för framställande av lösningsanspråk, för att onödiga tvister skall undvikas.⁷⁴

Styrelsen fungerar alltså som mellanhand mellan förvärvaren av hembudspflichtiga aktier och de lösningsberättigade. Detta ter sig naturligt med tanke på att styrelsen normalt sett kan tänkas ha större kännedom om vilka som är lösningsberättigade. I ett mindre bolag är styrelsen och aktieägarna dock ofta samma personer, varpå någon problematik kring informationsfrågan i regel inte torde uppkomma. Eftersom tidsfristen för framställande av lösningsanspråk börjar löpa så snart aktierna hembjudits, är det av största vikt att de lösningsberättigade så fort som möjligt får reda på att de kan utöva sin rätt. Frågan är då vad som händer om styrelsen underlåter att meddela att aktier hembjudits.

De som primärt kommer att drabbas är de lösningsberättigade eftersom tidsfristen för lösningsanspråk börjar löpa redan när styrelsen tar emot hembudet. Om de inte får kännedom om att de kan göra sin rätt gällande, kommer de i praktiken att få en kortare tidsfrist än vad som står i bolagsordningen.

I doktrinen har framförts den åsikten att styrelsens underlåtelse att meddela de lösningsberättigade inte skall drabba förvärvaren. Denne har fullgjort sin skyldighet i och med att han hembjudit aktierna. Sedan är det upp till de lösningsberättigade att framställa anspråk om de vill begagna sig av sin rätt. Det kan även tyckas rimligare att de lösningsberättigade drabbas, då det i normalfallet också är de som utsett styrelsen. Om styrelsens försummelse skulle ske på förvärvarens bekostnad, på så vis att lösningsfristen inte börjar löpa förrän de lösningsberättigade fått del av hembudet, kan styrelsen i så fall i praktiken förlänga fristen genom att helt enkelt inte vidarebefordra hembudet. Mot bakgrund av förvärvarens intresse av att få frågan ur världen, kan detta inte vara rimligt.⁷⁵ Slutsatsen i detta fall är att styrelsens eventuella

⁷³ Bestämmelsen torde innebära att underrättelsen inte kan ske på annat sätt, t.ex. genom anslag eller kungörande. Ett sådant förfarande kan dock användas vid sidan av den skriftliga underrättelsen för att nå lösningsberättigad vars adress är okänd, Sandström, Hembud, s. 151 f.

⁷⁴ Sandström, Hembud, s. 153.

⁷⁵ Sandström, Hembud, s. 251 f.

försummelse ofrånkomligen drabbar de lösningsberättigade. Den som anser sig ha lidit skada av styrelsens underlåtenhet torde dock ha möjlighet att kräva skadestånd i enlighet med reglerna i 15 kap. 1 § ABL, låt vara att de bevisproblem som då uppkommer är besvärliga.⁷⁶

3.2.4 Återgång och vidareöverlåtelse av hembudspflichtig aktiepost

Själva kärnan i hembudsklausulen är att den som förvärvat aktier som omfattas av densamma är skyldig att hembjuda aktieposten. Vad händer då om förvärvaren underlåter att göra just detta? Han kanske låter köpet återgå när han får reda på att han kan komma att bli av med aktierna genom tvångsinlösen. En annan möjlighet är ju att vidareförsälja aktierna till någon annan. Frågan är då vilka effekter detta har beträffande hembudsskyldigheten och hur det påverkar möjligheten att lösa in aktierna. I praxis har frågan kommit upp i ett antal avgöranden.

NJA 1874 s. 389

E, som redan tidigare var aktieägare hade förvärvat aktier av personer som inte förut var ägare och som dessutom underlåtit att hembjuda aktierna. Bolagsordningen stadgade att aktie som överläts till ”person utom bolaget” var förenad med rätt till inlösen. Vid bolagsstämma nekades E av bolaget att tas upp i röstlängden och stämde därför bolaget.

RR konstaterade att bolagsordningen inte föreskrev lösningsrätt då aktier övergått till någon som redan var aktieägare. Den omständighet att E förvärvat aktierna av personer som inte fullgjort sina skyldigheter enligt bolagsordningen ledde inte till att den sistnämndes förvärv skulle omfattas av regeln i fråga. HD fastställde domen.

NJA 1921 s. 290

En förvärvare av aktier som omfattades av hembudspflicht enligt bolagsordningen anmälde aktierna för registrering i aktieboken. Kort därefter meddelade förvärvaren bolaget att köpet gått åter och att registreringsansökan därmed återkallades. Bolaget anmodade sedan förvärvaren att hembjuda aktierna och stämde denne. Enligt säljaren var avtalet villkorat på så vis att det skulle återgå om förvärvaren inte kunde registreras för aktierna.

Bolagets talan ogillades av HD eftersom köpet återgått innan hembud skett eller påkallats.

NJA 1938 s. 142

En juridisk person, som inte tidigare var aktieägare, förvärvade aktier i ett bolag. Vissa av aktierna köptes av aktieägarna Åberg och Berg, ett köp som

⁷⁶ Sandström, Hembud, s. 252.

sedan gick åter. De resterande aktierna såldes vidare till ett konsortium, där bl.a. Åberg och Berg ingick tillsammans med några andra aktieägare. I bolagsordningen stadgades hembudspflicht då någon som inte tidigare var aktieägare förvärvade aktier. De aktieägare som inte ingick i konsortiet stämde de som ingick däri och yrkade att de skulle åläggas att hembjuda aktierna.

HR konstaterade att den förste förvärvaren i och för sig varit hembudsskyldig, men att hembudspflichten inte kunde göras gällande då överlåtelsen skett till tillåtna subjekt. HovR fastställde domslutet och yttrade att eftersom de omtvistade överlåtelseerna ägt rum innan hembud skett eller påkallats av de övriga kunde hembudspflichten inte aktualiseras. HD fastställde domen.

SvJT 1944 rf. s. 81

En person förvärvade aktier av någon som i och för sig varit skyldig att hembjuda dem, men underlåtit detta trots påminnelser. Den senare förvärvaren nekades av bolaget registrering i aktieboken och stämde bolaget med yrkande om att han skulle inregistreras för aktierna.

HR yttrade att förvärvare nummer två inte kunde registreras då det inte visat sig att lösningsrätten mot nummer ett inte begagnats. HovR konstaterade att den förste förvärvaren inte hembjudit aktierna trots påkallande och att den senare förvärvaren därför inte kunde registreras för aktierna.

NJA 1958 s. 282

En maka hade tillskiftats ett antal aktier genom bodelning. Hon förpliktades av HD att hembjuda aktierna.⁷⁷ Hennes make stämde henne och yrkade att bodelningen skulle återgå eftersom de utgått från att maken inte skulle behöva hembjuda aktierna och att detta således varit en förutsättning för överlåtelsen. Bolaget stämde makarna och yrkade att domstolen skulle förklara att återgången inte kunde påverka hembudsskyldigheten eller bolagets lösningsrätt.

HD uttalade: *”Väl tala starka skäl för att – om vid överlåtelse av aktier, som äro eller kunna ifrågasättas vara enligt bolagsordningen underkastade annans lösningsrätt, träffats förbehåll om överlåtelsens återgång för den händelse lösningsrätt skulle finnas föreligga eller göras gällande mot aktieförvärvaren – dylikt förbehåll icke bör tillerkännas verkan mot den lösningsberättigade. Ej heller kan en aktieöverlåtelse, som icke är på angivna sätt villkorad, i allmänhet anses vara gentemot lösningsberättigad oförbindande allenast därför att endera av eller båda kontrahenterna utgått från oriktiga förutsättningar rörande lösningsrätts förefintlighet eller omfattning.”*⁷⁸ HD konstaterade emellertid att det aktuella fallet var av ”säregen beskaffenhet” och att undantag kunde göras från den huvudregel

⁷⁷ Se NJA 1954 s. 473.

⁷⁸ Rättsfallet, s. 288.

som formulerats i citatet ovan. De speciella omständigheter som HD fäste betydelse vid var, att det var en avgörande förutsättning för makarna att förvärvet inte var hembudspliktigt, att bolagsordningens bestämmelse var svårtolkad i frågan samt att makarnas misstag varit ursäktligt då de fått uppgiften från den advokat de rådfrågat i ärendet att hembud ej skulle aktualiseras. Vidare sade HD att styrelsen, när den fick kännedom om bodelningen, borde ha insett att makarna utgått från oriktiga förutsättningar.

Sammanfattning

Av den praxis som finns på området kan man dra följande slutsatser.⁷⁹ Om ett i och för sig hembudspliktigt förvärv återgår eller vidareöverbärs *innan* hembud skett eller påkallats av bolaget, kan inte lösningsrätt göras gällande mot den *förste* förvärvaren. Om den andre förvärvaren är ett tillåtet subjekt enligt bolagsordningens bestämmelse, kan lösningsrätt överhuvudtaget inte utövas. Att den förste förvärvaren anmält sina aktier för registrering, och sedermera tagit tillbaka sin ansökan, innebär inte att han hembjudit aktierna eller att påkallande av hembud skall anses ha skett.⁸⁰ Angående överlåtelser där ett avgörande villkor eller oriktig förutsättning varit att lösningsrätten inte skulle aktualiseras, kan sägas att huvudregeln är att sådana villkor eller förutsättningar inte skall tillmätas verkan mot de lösningsberättigade.⁸¹ Oavsett om sådana villkor förelegat, kan lösningsrätten emellertid likväl gå förlorad om aktierna går åter eller vidareöverbärs innan hembud skett eller påkallats. Under speciella omständigheter i det enskilda fallet kan lösningsrätten dock gå förlorad, även om hembud fullgjorts eller påkallats *innan* återgång eller vidareöverlåtelse.

Det rådande rättsläget kan sägas vara en intresseavvägning mellan å ena sidan överlåtarens och förvärvarens intresse att fritt kunna disponera över aktierna och å andra sidan de lösningsberättigades intresse av att hembudsklausulens tillämpning upprätthålls. Vid en sådan avvägning måste de lösningsberättigades intresse väga tyngst, dock inte till den grad att förvärvaren inte kan företa vissa dispositioner över aktieposten innan hembud gjorts eller påkallats.⁸²

3.3 Lösningsförfarandet

3.3.1 Kretsen av lösningsberättigade

Som nämnts tidigare i framställningen skall förbehållet ange *vilka* som är lösningsberättigade. Det som i praktiken är vanligast torde vara att de

⁷⁹ Se även skiljedom kommenterad av Johansson i JT 90/91, s. 333 och NJA 1978 s. 214.

⁸⁰ För ett utförligare resonemang kring hembudets form, se avsnitt 3.2.2.

⁸¹ Det kan dock vara av intresse för avtalsrelationen mellan överlåtaren och förvärvaren att ta med en sådan klausul, då det kan få verkan liknande en ansvarsfriskrivning, Sandström, Hembud, s. 248 not 29.

⁸² Sandström, Hembud, s. 249.

nuvarande aktieägarna tillerkänns lösningsrätt. Lagtexten utesluter dock inte att även andra omfattas av denna rätt.⁸³ Som exempel på utomstående som det kan vara angeläget att ge lösningsrätt anges i förarbetena bolagets anställda.⁸⁴ Lagstiftaren har här lämnat klausulförfattaren till synes fullständig frihet att definiera kretsen av lösningsberättigade. Det anses i doktrinen att det som lösningsberättigad t.o.m. kan utpekas en viss namngiven person.⁸⁵ Det torde även vara möjligt att föreskriva att innehav av viss aktie eller av visst aktieslag ger lösningsrätt.⁸⁶ För det fall endast en eller ett fåtal personer pekats ut som lösningsberättigade, kan det vara praktiskt att även ange någon ”reserv” om de primärt lösningsberättigade av olika skäl inte skulle kunna göra sin rätt gällande.⁸⁷

En fråga som diskuterats i doktrinen är om det skulle vara tillåtet att utforma en klausul så att styrelsen bemyndigas att utse lösningsberättigad när hembud sker.⁸⁸ Sandström tycks förespråka att det torde vara möjligt, men reserverar sig med anledning av att det i förarbetena uttalas följande: ”*Det är emellertid angeläget att förbehåll om lösningsrätt klart anger vilka som är lösningsberättigade...*”.⁸⁹ En annan invändning mot en bestämmelse av denna typ är att den kan anses strida mot likhetsprincipen.⁹⁰ Nial är dock tveksam till denna ståndpunkt, då likhetsprincipen även torde gälla avseende åtgärder vidtagna av styrelsen.⁹¹ Frågan om tillåtligheten av en sådan regel kan således inte klart besvaras.

Det skall även i hembudsklausulen anges i vilken ordning lösningsrätten tillkommer de lösningsberättigade inbördes. Skyldigheten har tillkommit för att onödiga processer med anledning av tveksamheter kring detta skall kunna undvikas i möjligaste mån.⁹² Det är av största vikt att tydligt reglera fördelningen, då det kan få stora konsekvenser beroende på vilken fördelningsprincip som väljs. Man kan tänka sig att det i bolagsordningen stadgas att aktierna skall fördelas efter huvudtalet, d.v.s. efter antalet lösningsberättigade aktieägare. Det kan även tänkas att man väljer att fördela aktierna i proportion till de lösningsberättigades tidigare innehav. Vilken av dessa principer man väljer kan naturligtvis få stor betydelse och kanske t.o.m. leda till att aktiemajoriteten skiftar vid en inlösen. Allmänt kan sägas att fördelning efter huvudtalet gynnar små aktieägare på de storas bekostnad, medan en proportionell fördelning gynnar de stora.⁹³ Det kan även vara lämpligt att, såsom ofta förekommer i praktiken, komplettera reglerna med

⁸³ 3 kap. 3 §, första stycket ABL, ”...aktieägare eller annan...”.

⁸⁴ SOU 1971:15, s. 160.

⁸⁵ Nial, Associationsrätt, s. 96, Rodhe, Aktiebolagsrätt, s. 157.

⁸⁶ Nial, Associationsrätt, s. 96, Andersson m.fl., s. 3:13.

⁸⁷ Sandström, Hembud, s. 144.

⁸⁸ Sandström, Hembud, s. 144, Andersson m.fl. s. 3:13, Nial, Associationsrätt, s. 96, Kristiansson & Skog, s. 56.

⁸⁹ Prop. 1975:103, s. 316.

⁹⁰ Nial, Associationsrätt, s. 96, CD-KARNOV p. 156.

⁹¹ Nial, Associationsrätt, s. 96.

⁹² Sandström, Hembud, s. 145.

⁹³ Se PRV:s yttrande i NJA 1963 s. 431 (s. 435).

en bestämmelse om lottningsförfarande för det fall aktierna inte jämnt kan fördelas enligt den valda huvudprincipen.⁹⁴ Om det i bolagsordningen föreskrivs att aktierna skall jämnt fördelas bland de som önskar lösa, har detta i praxis tolkats som att aktierna skall fördelas lika mellan dem som anmält sig.⁹⁵ Vidare kan sägas att det inte torde möta några hinder att de lösningsberättigade i det konkreta fallet kommer överens om en annan fördelning än vad bolagsordningen stadgar.⁹⁶

3.3.2 Framställan av lösningsanspråk

När en aktiepost hembjudits, skall styrelsen underrätta de lösningsberättigade.⁹⁷ Inom den tidsfrist som bolagsordningen anger, vilken ej får överstiga två månader från hembudet, skall de lösningsberättigade som vill göra sitt anspråk gällande anmäla detta till bolaget. Tidsfristen är satt med hänsyn till förvärvarens intresse av att lösningsfrågan avgörs så snart som möjligt. Med tanke på att de lösningsberättigade kan behöva tid att fatta sitt beslut, synes det dock rimligt att som lagstiftaren gjort erbjuda dem en viss betänketid.

Att bolagsordningen föreskriver skriftlig form för anspråket innebär inte ett absolut formkrav, men rekommenderas ändå eftersom ett skriftligt anspråk utgör ett säkrare bevismedel.⁹⁸ Ett "orent" anspråk, d.v.s. ett sådant som t.ex. ställer villkor som inte har stöd i bolagsordningen eller bara omfattar en del av aktierna skall anses som ett avslag av anbudet att lösa in aktierna.⁹⁹ Enligt huvudregeln i 3 kap 3 § andra stycket är partiell inlösen inte möjlig. Regeln är dock dispositiv, vilket betyder att det i bolagsordningen går att möjliggöra partiell inlösen. Detta är dock mycket ovanligt i praktiken.¹⁰⁰ Stadgandet anses innebära att den hembudsskyldige inte behöver acceptera partiella lösningsanspråk, även om de totala anspråken täcker hela posten, annat än om de lösningsberättigade åtar sig att svara solidariskt för inlösen av hela aktieposten.¹⁰¹ Om partiell inlösen är möjlig enligt bolagsordningen torde det däremot inte vara möjligt för den hembudspliktige att invända mot detta.

En fråga som härmed uppkommer, är huruvida den lösningsberättigade är bunden av sitt anspråk. Det kan ju tänkas att flera anmäler sitt intresse och att det inte på förhand går att veta hur många aktier man kommer att tilldelas. Om det rör sig om en majoritetspost är det ju onekligen mindre intressant att endast få lösa en del av aktierna. En annan fråga som inte alltid är avgjord när anspråket görs är den om lösenbeloppets storlek. Om den som

⁹⁴ Andersson m.fl., s. 3:15, Sandström, Hembud, s. 145.

⁹⁵ NJA 1962 s. 648.

⁹⁶ Sandström, Hembud, s. 255.

⁹⁷ Styrelsens skyldigheter i detta avseende behandlas i avsnitt 3.2.3.

⁹⁸ Sandström, Hembud, s. 153.

⁹⁹ Sandström, Hembud, s. 254.

¹⁰⁰ Sandström, Hembud, s. 147.

¹⁰¹ Andersson, m.fl., s. 3:16.

framställt lösningsanspråk anses bunden redan vid framställan, skulle detta förhållande kunna verka avskräckande på den aktieägare som vill lösa in aktier. Han kanske är osäker eftersom att han inte vet om han har råd att lösa in aktierna och avstår då hellre. På så vis kan själva syftet med hembudsklausulen äventyras. Sandström för ett utförligt resonemang kring frågan och landar i slutsatsen att den som framställt lösningsanspråk inte är bunden av detta, förrän löseskillingen erlagts.¹⁰² Detta förhållningssätt innebär att inlösen av aktier i detta fall är en ensidig rättshandling från den lösningsberättigades sida.

Det anses i doktrinen att de lösningsberättigade såväl innan hembud gjorts som under lösningsfristen kan förklara sig avstå från lösningsrätt med bindande verkan.¹⁰³ Om samtliga lösningsberättigade avstår, torde frågan om lösningsrätt vara förfallen och förvärvaren av de hembudspliktiga aktierna kan registreras i aktieboken som ägare för aktierna.

3.3.3 Fastställande av lösenbeloppet

I 3 kap. 3 § ABL finns ingen regel om lösenbeloppets fastställande. Det stadgas inte heller att uppgiften är obligatorisk i hembudsklausulen. Lösenbeloppet berörs endast på så vis att en jämkningsmöjlighet tillhandahålls för det fall bolagsordningens regler om lösenbeloppets fastställande leder till ett orimligt resultat samt att tvist i frågan skall prövas av skiljemän om inte annat föreskrivits. Det finns dock all anledning att i bolagsordningen reglera frågan, då den utgör den kanske vanligaste anledningen till tvist.¹⁰⁴ Beloppet har även en avgörande betydelse för hembudsklausulens effektivitet som skydd mot utomstående. En regel som fastställer ett belopp som klart understiger aktiens verkliga värde utgör ett starkare incitament att inte sälja aktierna än en generösare regel.¹⁰⁵ Vidare kan sägas att värdering av aktier i praktiken är oerhört komplicerat.¹⁰⁶ När det är fråga om en överlåtelse mot vederlag, d.v.s. i normalfallet ett vanligt köp, ligger dock det närmast till hands att i bolagsordningen låta lösenbeloppet utgöras av köpeskillingen. Detta sker också i praktiken.¹⁰⁷

Vilken tidpunkt värderingen skall utgå ifrån har berörts i förarbetena. Där sägs att den naturliga utgångspunkten är den tidpunkt då lösningsanspråket framställs, men att det i det enskilda fallet kan finnas skäl att även tillmäta omständigheter som därefter framkommit betydelse.¹⁰⁸ Till exempel kan det visa sig att någon värdefull naturtillgång upptäckts på bolagets mark.

¹⁰² Sandström, Hembud, s. 259.

¹⁰³ Sandström, Hembud, s. 254.

¹⁰⁴ Se avsnitt 3.5.

¹⁰⁵ Sandström, Hembud, s. 160.

¹⁰⁶ Jfr det s.k. Gimo-fallet (NJA 1957 s. 1) kommenterat av Flodhammar i SvJT 1971, s. 114.

¹⁰⁷ Rodhe, Aktiebolagsrätt, s. 158.

¹⁰⁸ SOU 1971:15, s. 369, prop. 1975:103, s. 533.

Om bestämmelse i bolagsordningen leder till att någon bereds otillbörlig fördel kan lösenbeloppet jämkas. Vid jämkning av lösenbeloppet skall hänsyn tas till omständigheterna bakom bestämmelsen.¹⁰⁹ Ett belopp som understiger det verkliga värdet behöver inte automatiskt innebära att jämkning skall ske. Det kan således vara av stort värde för klausulförfattarna att i bolagsordningen ange syftet med en viss värderingsregel, för det fall man medvetet överenskommit att lösenbeloppet skall avvika från det verkliga värdet.¹¹⁰

Sandström rekommenderar en modell enligt följande. Aktieägarna bestämmer årligen eller med tätare intervaller ett lösenbelopp. Det kan i bolagsordningen anges att utomstående värderingsmän skall anlitas om man inte kan enas och att det av aktieägarna senast fastställda beloppet då skall gälla som utgångspunkt för beräkningen. Korrigering skulle endast få ske med hänsyn till värdehöjande eller minskande omständigheter som inträffat efter fastställandet av föregående belopp.¹¹¹ Helt klart är dock att det inte går att slå fast att en viss värderingsmodell är lämplig för alla slags bolag. Denna fråga bör därmed överlämnas åt aktieägarna att själva reglera. För att undvika onödiga tvister, och kanske t.o.m. att syftet med klausulen äventyras, rekommenderas dock starkt att frågan berörs i hembudsklausulen.

3.3.4 Slutförandet av transaktionen

När lösenbeloppet fastställts skall den lösningsberättigade erlægga beloppet inom en viss tid. Denna tidsfrist får inte överstiga en månad från det att beloppet fastställts, enligt 3 kap. 3 § första stycket, p. 4. Om den lösningsberättigade inte erlägger beloppet inom tidsfristen skall lösningsrätten anses vara förfallen och förvärvaren kan registreras för aktierna.¹¹² Som tidigare konstaterats kan det redan i bolagsordningen finnas ett fastställt lösenbelopp. Frågan är då vid vilken tidpunkt betalningsfristen skall börja löpa. I förarbetena uttalas att det i sådana fall inte finns någon användbar utgångspunkt för fristen.¹¹³ Det anses dock att lösningsfristens utgång då får utgöra startpunkten för betalningsfristen.¹¹⁴

En annan fråga som uppkommer är vad som krävs för att den lösningsberättigade skall anses ha fullgjort betalningsskyldigheten samt om denne som villkor för betalning har rätt att kräva att aktiebrevet samtidigt överlämnas.¹¹⁵ Denna fråga har behandlats i praxis.

¹⁰⁹ Prop. 1975:103, s. 317.

¹¹⁰ Sandström, Hembud, s. 159 f och 264.

¹¹¹ Sandström, Hembud, s. 160 f.

¹¹² Sandström, Hembud, s. 267.

¹¹³ SOU 1971:15, s. 160.

¹¹⁴ Andersson, m.fl., s. 3:15 f.

¹¹⁵ Frågan om villkor är endast aktuell för s.k. kupongbolag där aktiebrev utfärdats.

NJA 1977 s. 726.¹¹⁶

Ett hembudspliktigt förvärv hade gjorts. Förvärvaren hembjöd aktierna och en av de lösningsberättigade anmälde sitt intresse. Denne erbjöd betalning för aktierna genom att beloppet hölls tillgängligt på bank för förvärvarens räkning. Som villkor hade uppställts att aktiebrev skulle överlämnas. Förvärvaren bestred att betalningsskyldigheten hade fullgjorts.

TR kom fram till att betalningen inte skulle anses som erlagd. Eftersom betalningen avvisats ansåg domstolen att den lösningsberättigade i sådant fall hade att se till att betalning fullgjordes på annat sätt eller nedsätta beloppet i allmänt förvar innan fristen utgått. HovR ansåg inte heller att betalning fullgjorts och motiverade detta med att den lösningsberättigade inte haft rätt att som förutsättning för betalning kräva aktiernas överlämnande. HD konstaterar att den lösningsberättigade fullgjort sin betalningsskyldighet och dessutom haft rätt att kräva att aktierna överlämnades i samband med betalningen. HD finner ingen vägledning i lagtext eller förarbeten i frågan om villkor. I domskälen gör HD en intresseavvägning mellan förvärvarens och den lösningsberättigades intressen. HD uttalar att det är av vikt att aktieägare som löser in hembudspliktiga aktier omedelbart kan komma i besittning av dem för att kunna bli registrerad och rösta för dem, medan den hembudsskyldige inte kan anses ha något berättigat intresse av att få innehålla aktiebrev. Angående betalningsformen säger HD att det ”väl ålegat (den lösningsberättigade) att erlægga lösenbeloppet på (den hembudsskyldiges) kontor. Med hänsyn till vad som upplysts rörande den planerade betalningen hos Götabanken – särskilt den omständigheten att vid betalningen betydande värden skulle växlas mellan parterna – och då betalning hos banken kan antagas inte ha inneburit olägenheter av någon betydelse för (den hembudsskyldige), kan emellertid (den lösningsberättigade) inte anses ha brustit i sina åligganden vid inlösningsförfarandet i sådan mån att han förlorat rätten att fullfölja inlösningsen.”¹¹⁷

Sandström hävdade i sin avhandling att den lösningsberättigade *inte* ägde rätt att kräva aktiebrevens utlämnande som villkor för betalning.¹¹⁸ Som stöd härför kan anföras att lösningsförfarandet är en ensidig rättshandling i och med att den lösningsberättigade inte är bunden av sitt anspråk förrän betalning erlagts. Sandström har följaktligen i en artikel kritiserat domen i ganska hårda ordalag.¹¹⁹ I artikeln i fråga menar han att HD inte tillräckligt beaktat den hembudsskyldiges säkerhet i intresseavvägningen.

Sammanfattning

Den lösningsberättigade kan uppställa som villkor för betalning att aktiebrev samtidigt överlämnas. Betalning anses fullgjord om beloppet

¹¹⁶ Fallet tas även upp i avsnitt 3.2.2, med anledning av diskussionen kring hembudets form.

¹¹⁷ Rättsfallet, s. 734 f.

¹¹⁸ Sandström, Hembud, s. 268.

¹¹⁹ Sandström, SvJT 1978, s. 436 ff.

finns tillgängligt för lyftning på bank. Praxis på området har emellertid kritiserats.

3.4 Passivisering av rösträtten

En förutsättning för att kunna utöva rösträtt vid bolagsstämma är att aktieägaren är införd i aktieboken, se 3 kap. 14 § och 9 kap. 2 § ABL. Den kanske allvarligaste invändningen mot hembudsklausulens konstruktion är den passivisering av rösträtten som sker under lösningsförfarandet. Många gånger har man inte heller i praktiken klart för sig att det förhåller sig på detta sätt.¹²⁰ Passiviseringen kan få långtgående och oönskade konsekvenser. Om en aktiepost som omfattar mer än 10 procent av samtliga aktier i bolaget kan detta leda till att sådana beslut som kräver 90-procentig majoritet omöjliggörs under en ansevärd tid.¹²¹

Enligt 3 kap. 3 § femte stycket kan den som förvärvat en aktie som omfattas av hembudsförbehåll inte utöva några andra ur aktien härflytande rättigheter än rätt till vinstutdelning m.m. förrän det visat sig att lösningsrätten ej begagnats. I 3 kap. 7 § tredje stycket finns ett uttryckligt förbud för bolagets styrelse att införa någon som ägare för aktierna innan det visat sig att lösningsrätten icke begagnats.

Även överlåtaren är förhindrad att utöva rösträtten, trots att han fortfarande står antecknad som ägare i aktieboken. Detta hänger samman med att han genom sitt uppträdande bekräftat att han inte längre är ägare.¹²² Något som tydligen sker i praktiken är att förvärvaren utövar rösträtt för aktierna med stöd av en fullmakt från överlåtaren, vilket emellertid innebär att bolagsstämmobeslutet är klanderbart.¹²³ Man kan även komma runt problemet genom att överlåtaren och förvärvaren i förväg erhåller en förklaring från de lösningsberättigade att de avstår från lösningsrätt, vilket de i och för sig inte är skyldiga att ta ställning till på ett så tidigt stadium.¹²⁴ Dessa lösningar är sig således inte helt självklara i varje enskilt fall, varpå passivisering ändå ofta torde bli resultatet i praktiken. Den lösningsberättigade som framställt anspråk kan inte heller utöva rösträtt förrän han erlagt betalning.¹²⁵

I praxis har frågan om rösträtt varit föremål för prövning.

NJA 1978 s. 214

¹²⁰ Sandström, SvJT 1978, s. 445.

¹²¹ SOU 1997:22, s. 208.

¹²² Sandström, Aktiebok, s. 399.

¹²³ Sandström, Aktiebok, s. 400.

¹²⁴ Sandström, SvJT 1978, s. 445. SOU 1997:22, s. 208 f.

¹²⁵ Prop. 1975:103, s. 318.

En aktieägare överlät större delen av sitt innehav till en utomstående förvärvare, som hembjöd aktierna. En av de lösningsberättigade anmälde sitt intresse att göra sin rätt gällande. På grund av att man ej kunde komma överens om lösenbeloppet, påkallade förvärvaren skiljedom angående beloppets fastställande. Denna begäran drogs emellertid tillbaka med motiveringen att köpet nu återgått. Överlåtaren röstade under tiden för aktierna på några bolagsstämmor, varav en hållits *innan* återgången. Den lösningsberättigade stämde bolaget och yrkade bl.a. att domstolen skulle fastställa att någon sådan rösträtt inte förelåg.

Underrätterna kom fram till att lösningsrätten trots återgången kvarstod¹²⁶, samt att rösträtt inte kunde utövas på den stämma som ägt rum *innan* det att köpet återgått. På de efterföljande stämmorna ansågs överlåtaren, till vilken aktierna återgått, dock ha rätt att utöva rösträtten eftersom han skulle anses som ägare till aktierna. HD ändrade domen på så vis att rösträtt inte heller kunde tillerkännas överlåtaren vid dessa stämmor.

Att inte tillmäta återgången den verkan att rösträtten kan utövas av den ursprunglige överlåtaren kan motiveras med att återgången får anses som ett nytt avtal mellan överlåtaren och förvärvaren.¹²⁷ Föremålet för transaktionen är dock inte detsamma som överläts från början, eftersom äganderätten till aktierna nu är beroende av att lösningsrätten inte utövas. Samma omständigheter som hindrade bolaget att ta upp förvärvaren som aktieägare torde därmed även förhindra att bolaget kan anse att den förste överlåtaren, till vilken aktierna återgått, är aktieägare.¹²⁸

Sammanfattning

Konsekvensen av det ovanstående är att aktierna är fullständigt passiviserade under lösningsförfarandet. Ingen av parterna kan utöva rösträtt, även om köpet skulle återgå. De möjligheter att kringgå problemet som finns i praktiken är inte helt vattentäta.

3.5 Tvist

Det är naturligtvis inte svårt att tänka sig att det uppstår tvister i samband med tillämpningen av en hembudsklausul, något som även visat sig i praktiken.¹²⁹ Kanske den hembudsskyldige ifrågasätter att lösningsrätt överhuvudtaget föreligger. En annan vanlig stötesten torde vara lösenbeloppets storlek. En tvist kan i dessa fall dra ut ordentligt på tiden, ibland i årtal.¹³⁰

¹²⁶ Helt i linje med tidigare praxis, se avsnitt 3.2.4.

¹²⁷ Förvärvaren har inte rätt att ensidigt häva avtalet, vilket innebär att medverkan från överlåtaren förutsätts. Sandström, SvJT 1978, s. 447.

¹²⁸ Sandström, SvJT 1978, s. 447.

¹²⁹ SOU 1997:22, s. 208.

¹³⁰ SOU 1997:22, s. 208.

Enligt 3 kap. 3 § fjärde stycket är huvudregeln att tvist om huruvida lösningsrätt föreligger eller angående lösenbeloppets storlek skall avgöras av skiljemän enligt 1929 års lag om skiljemän.¹³¹ Regeln är emellertid dispositiv, vilket innebär att det naturligtvis går att i bolagsordningen föreskriva att tvist skall prövas av domstol. Det kan även föreskrivas att skiljedom inte kan klandras, vilket dock inte hindrar att skiljedomen kan klandras på *formell* grund.¹³² I förarbetena uttalas vidare att part torde vara oförhindrad att väcka talan vid domstol om skiljenämnden dröjer med sitt avgörande i mer än sex månader genom analog tillämpning av 18 § skiljemannalagen.¹³³ Att lagstiftaren i detta fall tycks ha en preferens för skiljeförfarandet hänger bl.a. samman med att det ofta krävs särskild sakkunskap vid värderingen av aktier, samt att det inte finns anledning att anta att ett avgörande av skiljemän skulle vara materiellt sett sämre än ett som gjorts av domstol.¹³⁴

3.6 Varför välja bolagsordningen framför aktieägaravtal?

Det har tidigare i framställningen konstaterats att även klausuler i aktieägaravtal är giltiga. Därmed uppkommer frågan om varför man överhuvudtaget skall bemöda sig att reglera kontrollen över ägarkretsen i bolagsordningen, när det torde vara enklare att sluta ett avtal där man dessutom helt kan styra över innehålllet. Svaret står att finna i de olika rättsverkningar sådana klausuler kommer att ha gentemot tredje man och bolaget, beroende på om de finns i bolagsordningen eller i aktieägaravtal.

En klausul som återfinns i en bolagsordning är giltig gentemot bolaget och aktieägarna. Bolagsordningen är offentlig och skall registreras hos PRV. Vidare skall förekomsten av ett hembud noteras på aktiebrev.¹³⁵ Det finns därmed ingen möjlighet för en tredje man att åberopa att han inte känt till bestämmelsen i fråga. Något godtrosskydd för aktieförvärvaren finns alltså inte, vilket givetvis är bra ur de lösningsberättigades synvinkel. Den som förvärvat en hembudspliktig aktie kan inte registreras i aktieboken innan det visat sig att lösningsrätten begagnats enligt 3 kap. 7 § ABL och står under denna tid helt utan möjlighet att rösta för aktien. Nyttillkomna aktieägare blir också automatiskt bundna av bolagsordningen.

¹³¹ Enligt p. 5 i övergångsreglerna till den nya skiljemannalagen (1999:116), skall dock denna lag tillämpas.

¹³² SOU 1971:15, s. 161. En annan sak är att det förekommer att tappande part likväl väcker talan i domstol under påstående att grovt rättegångsfel förekommit, för att på så vis komma åt skiljedomen, SOU 1997:22, s. 211.

¹³³ Prop. 1975:103, s. 318.

¹³⁴ Prop. 1975:103, s. 317.

¹³⁵ Se avsnitt 3.1.

En bestämmelse i ett aktieägaravtal kan däremot inte göras gällande på samma sätt. Mellan parterna är den fullt ut giltig.¹³⁶ Den kan dock inte åberopas mot bolaget, vilket betyder att den som köpt aktier som överlåtits i strid med avtalet ändå kan föras in i aktieboken.¹³⁷ Vidare kan sägas att en tredje man i god tro inte är bunden av avtalet, medan en ondtröende tredje man kan anses bunden.¹³⁸

Slutsatsen av ovanstående är att bolagsordningen kan utgöra ett mycket kraftfullare kontrollinstrument än aktieägaravtalet. Därför bör man i första hand reglera frågan i bolagsordningen.

¹³⁶ Kansmark & Roos, s. 29.

¹³⁷ Rodhe, Aktiebolagsrätt, s. 161.

¹³⁸ Kansmark & Roos, s. 30.

4 De lege ferenda

4.1 Allmänt om SOU 2001:1

1990 tillsattes en kommitté med uppdrag att föreslå åtgärder för EG-anpassning av aktiebolagslagen samt även behandla vissa andra frågor. Kommittén, som sedermera antog namnet Aktiebolagskommittén, har avlämnat ett antal delbetänkanden. 1992 avlämnades betänkandena Bundna Aktier (SOU 1992:13) och Aktiebolagslagen och EG (SOU 1992:83). Den andra delen av uppdraget kom att utökas till att föreslå en helt ny aktiebolagslag. Redovisning skulle emellertid ske etappvis. 1995 avlämnades betänkandet Aktiebolagets organisation (SOU 1995:44), som resulterade i att ny lagstiftning infördes från och med 1 januari 1999. Sedan avlämnades 1997 delbetänkandena Aktiebolagets kapital (SOU 1997:22) och Vinstutdelning i aktiebolag (SOU 1997:168).

De två sistnämnda betänkandena har varit föremål för remissbehandling, men inte föranlett någon annan lagstiftning än de regler om förvärv av egna aktier som infördes den 10 mars 2000. Kommitténs sista delbetänkande, Likvidation av aktiebolag (SOU 1999:36), har resulterat i nya likvidationsbestämmelser som infördes per den 1 januari 2002.

Det slutbetänkande som avlämnats i SOU 2001:1 är i stora delar en sammanfattning av de tidigare avgivna förslagen. Det finns emellertid en del nya förslag i slutbetänkandet.¹³⁹ Det som är av primärt intresse för denna framställning är att utredningen föreslagit att det i bolagsordningen skall vara möjligt att ta in andra överlåtelseförbehåll än hembudsklausulen. I detta avsnitt kommer jag att närmare gå in på utformningen av förslaget. Någon proposition med anledning av förslaget har ännu inte lagts fram.

4.2 Ändringar i reglerna om hembudsklausul

Hembudsklausuler har i förslaget reglerats i 3 kap. 18-21 §§.¹⁴⁰ Jämfört med den nuvarande bestämmelsen i 3 kap. 3 § ABL, kan särskilt följande ändringar vara värda att noteras. Vissa av ändringarna har redan föreslagits i delbetänkandet SOU 1997:22. Slutbetänkandets motivering hänvisar således i ett antal fall till denna utredning för kommentar.

- Ordet hembudsförbehåll nämns inom parentes i 3 kap. 18 § 1 st. De aktuella paragraferna har även fått rubriken Hembud.

¹³⁹ För en sammanfattning av remissinstansernas reaktioner på slutbetänkandet, och då särskilt beträffande de nya inslagen, se Skog i Balans nr. 10 2001.

¹⁴⁰ SOU 2001:1, s. 43 f.

Denna ändring är endast ett förtydligande av redaktionell karaktär, men har ändå ett visst värde med tanke på att nuvarande reglering talar om lösningsförbehåll trots att benämningen i praktiken är hembud.

- Förbehållet skall även ange vem som har rätt att utöva rösträtt för hembudspliktig aktie under tiden från det att aktien övergått till ny ägare och till dess att den definitiva ägaren är införd i aktieboken, 3 kap. 18 § 1 st. 8.

Lagstiftaren är medveten om de olägenheter som passiviseringen av rösträtten innebär och föreslår därför att reglerna ändras.¹⁴¹ I utredningen diskuterades huruvida rösträtten enligt uttrycklig bestämmelse i lag skulle utövas av antingen överlåtaren eller förvärvaren. Det är dock inte helt självklart vilken lösning som i sådana fall bör väljas. Eftersom överlåtaren inte längre är ägare av aktien ter det sig märkligt att ge honom rösträtt. Samtidigt kan det inte sägas vara helt förenligt med hembudsförbehållets syfte att ge förvärvaren rösträtt, då denne kanske är just en sådan person som man vill utestänga från ägarkretsen. I utredningen föreslogs därför att frågan överlämnades till bolaget. Eftersom regeln är tvingande måste bolaget ta ställning i frågan. Med anledning av lagförslagets lydelse skulle man kunna tänka sig att även annan kan ges rösträtt, t.ex. en viss namngiven person. Detta torde dock inte vara möjligt eftersom det i utredningen endast anges överlåtaren och förvärvaren som alternativ.

- Om aktieägare vars aktier omfattas av hembudsförbehåll tillämpliga på arv avlider, skall hembudsförbehållet tillämpas på dödsboet, såvida inte aktierna övergår till ny ägare inom sex månader från dödsfallet, 3 kap. 18 § 2 st.

Bestämmelsen är ny jämfört med det förslag som lämnats i SOU 1997:22. Den motiveras med att aktier som ingår i ett dödsbo inte enligt praxis anses ha övergått till ny ägare i den meningen att hembudsskyldighet inträder.¹⁴² På grund av detta förhållande kan rösträtt för aktierna utövas av dödsboet, vilket kan stå helt i strid med klausulförfattarnas intentioner. För att komma till rätta med den möjlighet att undvika hembudsskyldighet dödsbodelägarna i dagsläget har genom att lämna dödsboet oskiftat, föreslås nämnda ändring.¹⁴³ Kommittén påpekar även att det i 6 kap. 1a § bostadsrättslagen (1991:614) införts en bestämmelse om hur länge ett dödsbo efter en avliden bostadsrättsinnehavare får utöva bostadsrätten trots att dödsboet inte är medlem i föreningen. Tre år efter dödsfallet får föreningen uppmana dödsboet att inom sex månader visa att någon som inte får vägras inträde i

¹⁴¹ SOU 1997:22, s. 209.

¹⁴² Se NJA 1954 s. 445 som behandlas i avsnitt 3.2.1.

¹⁴³ SOU 2001:1, s. 302.

föreningen har förvärvat bostadsrätten och sökt medlemskap. Underlåtenhet att följa uppmaningen innebär att föreningen har rätt att tvångsförsälja bostadsrätten.¹⁴⁴

- Ett uttryckligt stadgande om förvärvarens skyldighet att till bolagets styrelse anmäla förvärvet införs. Anmälan skall innehålla uppgift om den ersättning som lämnats för aktierna och de villkor förvärvaren ställer för inlösen, 3 kap. 19 § 1 st.

Regeln kodifierar uppfattningen i gällande rätt att det föreligger en sådan skyldighet. Nuvarande lagstiftning har som vi sett förutsatt att skyldigheten föreligger utan uttryckligt stadgande härom.

I övrigt kan anmärkas att ett par dispositiva huvudregler, hur tvist¹⁴⁵ skall prövas och tillåtligheten av partiell inlösen, gjorts om till tvingande regler om att bolagsordningen *skall* ange vad som därvid gäller. Innebörden av reglerna har i princip inte ändrats, klausulförfattaren har precis som tidigare rätt att efter eget tycke reglera frågan. I och med ändringarna har lagstiftaren dock tvingat klausulförfattaren att reflektera över problemen. Möjligen kan tvist i vissa fall undvikas med anledning härav.

4.3 Nya tillåtna klausuler i bolagsordningen

4.3.1 Samtycke

I slutbetänkandet föreslås att det i bolagsordningen skall kunna tas in ett samtyckesförbehåll. Bestämmelserna återfinns i författningsförslaget 3 kap. 7-12 §§.¹⁴⁶ I författningskommentaren sägs att reglerna motsvarar de som föreslagits i delbetänkandet SOU 1997:22.¹⁴⁷ För en kommentar till reglerna hänvisas således till detta betänkande.¹⁴⁸

Det är enligt förslaget endast tillåtet att införa samtyckesklausul i *privata* bolag. Motiveringen till detta är att man velat tillhandahålla en mer långtgående kontrollklausul för dessa bolags räkning.¹⁴⁹ I lagtexten används begreppet överlåtelse. Med överlåtelse avses en markering att

¹⁴⁴ SOU 2001:1, s. 303.

¹⁴⁵ Preferensen för skiljeförfarandet övergavs eftersom det ofta handlar om små bolag och kostnaderna för ett skiljeförfarande kan bli avsevärda, SOU 1997:22, s. 318.

¹⁴⁶ SOU 2001:1, s. 41 ff.

¹⁴⁷ Det enda som justerats avseende samtyckesklausulen är att andra meningen i 3 kap. 10 § ändrats så att kopia av beslutet skall sändas till samtliga aktieägare med känd postadress, oberoende av om ägaren är införd i aktieboken eller ej.

¹⁴⁸ SOU 2001:1, s. 301 f.

¹⁴⁹ SOU 1997:22, s. 212. Utredning framhöll särskilt den fördelen att bolaget inte på förhand behöver peka ut någon lösningsberättigad.

samtyckesklausulen endast kan gälla för ”...rättshandlingar varigenom en aktieägare låter äganderätten till sina aktier övergå till någon annan genom köp, byte, gåva eller genom tillskott till juridisk person.”¹⁵⁰ En annan tolkning ter sig orimlig, då det är svårt att tänka sig att samtyckesfrågan skulle kunna aktualiseras vid andra fång, såsom exempelvis arv. För dessa typer av fång rekommenderas hembudsklausulen som komplettering.¹⁵¹ Förbehållet skall enligt 3 kap. 7 § ange

1. om styrelsen eller bolagsstämman skall pröva frågan om samtycke¹⁵²,
2. vilka slags överlåtelse som fordrar bolagets samtycke, varvid utmätt aktie eller aktie som ingår i konkursbo inte får anges,
3. om bolaget skall kunna vägra samtycke för endast en del av den överlåtelse för vilken samtycke söks,
4. vilka som skall erbjudas att överta aktierna om samtycke vägras och ägaren inte vill behålla aktierna, med uppgift om den inbördes ordning i vilken erbjudandet skall lämnas till dem,
5. hur villkoren för övertagande enligt 4 skall bestämmas¹⁵³,
6. den tid, inte överstigande två månader från behörig ansökan, inom vilken bolaget skall meddela beslut i frågan om samtycke,
7. hur en tvist om bolagets rätt att ge eller vägra samtycke och om villkoren för övertagande enligt 4 skall prövas och den tid, minst två och högst fyra veckor räknat från den dag bolaget i rekommenderat brev skickat meddelande till aktieägaren om sitt beslut, inom vilken en sådan talan skall väckas, samt
8. den tid inom vilken övertagna aktier skall betalas, vilken tid inte får överstiga en månad räknat från den tidpunkt då lösenbeloppet blev bestämt.

En jämningsregel beträffande villkoren för övertagande enligt 4 återfinns i sista stycket.

3 kap. 8 § behandlar hur ansökan om samtycke skall göras. Den skall göras skriftligen till bolaget styrelse. Handlingen skall vara undertecknad av överlåtaren och innehålla uppgift om den tilltänkte förvärvaren. Vidare stadgas att överlåtaren skall lämna uppgift om han önskar att bolaget erbjuder aktierna till någon annan för det fall samtycke till överlåtelsen vägras. Om sådan önskan förs fram, skall överlåtaren samtidigt ange samtliga villkor för överlåtelsen.¹⁵⁴

¹⁵⁰ SOU 1997:22, s. 315. Försäljning av utmätt aktie och aktie som ingår i konkursbo skall dock undantas, eftersom dessa aktier då skulle vara utmättningsfria och därmed otjänliga som säkerhet för lån.

¹⁵¹ SOU 1997:22, s. 315.

¹⁵² Styrelsen får ej delegera frågan till någon annan, SOU 1997:22, s. 315 f.

¹⁵³ Med villkor avses priset, SOU 1997:22, s. 317.

¹⁵⁴ Av utredningen framgår att det är *bolaget* som skall peka ut den alternative förvärvaren i dessa fall, SOU 1997:22, s. 319. Detta torde innebära att bolaget inte behöver beakta de fall då förvärvaren i sin ansökan själv namngett en alternativ förvärvare.

Av 3 kap. 9 § framgår att ett beslut att vägra samtycke måste motiveras. Det stadgas även att det, om samtycke vägras, av beslutet skall framgå vem som istället skall förvärva aktierna, om överlåtaren begärt det. Underlåtenhet att på begäran anvisa någon som förvärvar aktierna betyder att samtycke inte får vägras.¹⁵⁵

Bolagets beslut i samtyckesfrågan skall enligt 3 kap. 10 § sändas till överlåtaren i rekommenderat brev. Om samtycke lämnats av *styrelsen*, skall kopia av beslutet även sändas till samtliga aktieägare med känd postadress.¹⁵⁶

I 3 kap. 11 § regleras samtyckesbeslutets giltighet, för det fall sådant lämnats. Där stadgas att samtycket gäller överlåtelse som sker inom sex månader från underrättelse enligt 10 § till den förvärvare som anges i beslutet och på villkor som inte är förmånligare för förvärvaren än de som angivits i ansökan om samtycke.¹⁵⁷

Om överlåtelse sker i strid med samtyckesförbehåll eller 11 § är den ogiltig.¹⁵⁸

4.3.2 Förköp

Det föreslås även att förköpsklausuler skall vara tillåtna i bolagsordningen. Någon begränsning till privata bolag finns inte, utan även avstämningsbolag kan tillämpa förköpsklausuler. Reglerna har placerats förslagets 3 kap. 13-17 §§.¹⁵⁹ Detta förslag motsvarar helt det som avgivits i SOU 1997:22, vilket innebär att författningskommentaren får sökas i detta betänkande.¹⁶⁰

Reglerna är i stora delar identiska med de nya reglerna om samtycke samt de reviderade hembudsreglerna. Till skillnad mot hembudsregeln, stadgas emellertid här att endast *överlåtelse* kan omfattas av klausulen, vilket ter sig naturligt med hänsyn till förköpsklausulens karaktär. Den största skillnaden är naturligtvis att det i detta fall är överlåtaren som är skyldig att, innan överlåtelsen äger rum, erbjuda de förköpsberättigade att utnyttja sin rätt. Detta sker genom att överlåtaren anmäler sin erbjudan om förköp till

¹⁵⁵ Kravet på motiverat beslut har tillkommit för att hindra missbruk av samtyckesklausulen. Bolaget kan i bolagsordningen reglera att samtycke endast får vägras på vissa grunder, SOU 1997:22, s. 320.

¹⁵⁶ Bestämmelsen motiveras med att ett styrelsebeslut inte alltid kommer till aktieägarnas kännedom, SOU 1997:22, s. 321.

¹⁵⁷ Bundenheten beträffande villkoren motiveras med att den som söker samtycke annars skulle kunna uppge villkor som omöjliggör att bolaget kan anvisa en alternativ förvärvare, för att sedan ändra dem vid den faktiska överlåtelsen, SOU 1997:22, s. 321.

¹⁵⁸ Ogiltigheten kan läkas genom att bolaget lämnar samtycke i efterhand, SOU 1997:22, s. 322.

¹⁵⁹ SOU 2001:1, s. 42 f.

¹⁶⁰ SOU 2001:1, s. 302.

styrelsen. Anmälan skall innehålla uppgift om de villkor aktieägaren ställer för förköp, 3 kap. 14 §.¹⁶¹

Tiden för väckande av talan vid tvist om förköpsrätt och om villkor för förköp måste vara minst en och högst två månader räknat från den dag förköpsanspråket framställdes hos bolaget, 3 kap. 13 § 1 st. 6. Den som väcker talan skall genast anmäla detta skriftligen hos bolagets styrelse. Styrelsen skall genast anteckna anmälan med uppgift om dagen för anmälan, 3 kap. 15 § 3 st. På begäran av aktieägare skall styrelsen utfärda intyg om anteckningar som rör hans aktier, 3 kap. 15 § 4 st.

I 3 kap. 16 § finns regler om aktieägars rätt att överlåta aktierna i de fall erbjudande om förköp gjorts, men förköp inte kommit till stånd. Där stadgas att aktieägaren i sådana fall rätt att överlåta aktierna på villkor som inte är förmånligare för förvärvaren än vad som uppgavs i anmälan till styrelsen. Denna rätt gäller dock endast under sex månader räknat från den dag förköpsrätten upphörde enligt 13 § 1 st 5 eller 6 eller det blev slutligt fastställt att förköpsrätt inte förelåg.

Överlåtelse i strid med förköpsförbehåll eller reglerna om överlåtelse rätt i 16 § är enligt 3 kap. 17 § ogiltig.

4.4 Kommentarer

Det förslag som nu lagts ger aktieägarna långt större möjligheter att utöva kontroll över ägarkretsen i den, jämfört med aktieägaravtalet, slagkraftigare skepnaden av klausuler i bolagsordningen. Kommittén har identifierat de allvarigaste luckorna i hembudets nuvarande utformning och styrt upp lagstiftningen härom. Samtyckesklausulen, vilket är det kraftfullaste kontrollinstrumentet i det batteri av klausuler lagstiftaren nu vill tillhandahålla, har utformats med risken för majoritetsmissbruk i bakhuvudet.¹⁶²

Förslaget tycks vara mycket väl avvägt och torde innebära att behovet av överlåtelsebegränsande klausuler i aktieägaravtal minskar kraftigt. Aktieägaravtalet har dock andra viktiga funktioner, som t.ex. röstbindning, varpå man kan förvänta sig att de även kommer att förekomma efter införandet av nya ABL.

¹⁶¹ Med villkor avses främst priset. Kommittén förutspår att det i många bolagsordningar kommer att föreskrivas att förköp sker till det pris som säljaren godtar, vilket gör att tvist i denna del aldrig behöver komma i fråga, SOU 1997:22, s. 322.

¹⁶² SRS har emellertid avstyrkt förslaget om samtyckesklausul med hänsyn till missbruksrisken, SRS remissvar på SOU 2001:1.

Litteraturförteckning

Litteratur och artiklar

Andersson, Sten; Johansson, Svante; Skog, Rolf – *Aktiebolagslagen. En kommentar*. Del I 1-9 kap., Stockholm 2000.

Flodhammar, Gunnar – *Tvångsinlösen av aktier*, SvJT 1971.

Hagströmer, Johan – *Om aktiebolag enligt svensk rätt*, Uppsala 1872.

Johansson, Svante – *Skiljedom angående hembud av aktier*, JT 1990/91.

Kansmark, Jan; Roos Carl-Martin – *Aktieägaravtal*, 2:a uppl., Stockholm 1994.

Karnov, CD-rom 1997.

Kristiansson, Björn; Skog, Rolf – *Bolagsordning*, Göteborg 2002.

Nial, Håkan; Johansson, Svante – *Svensk associationsrätt i huvuddrag*, 7:e uppl., Stockholm 1998.

Olsson, C – *Aktieförvärvares rätt i förhållande till bolaget*, Helsingfors 1949.

Rodhe, Knut – *Aktiebolagsrätt*, 18:e uppl., Stockholm 1999.

Sandström, Jan – *Aktiebok och rösträtt*, I festskrift till Knut Rodhe, 1976.

Sandström, Jan – *Hembud och lösningsrätt vid övergång av aktie*, Lund 1976.

Sandström, Jan – *Två associationsrättsliga rättsfall*, SvJT 1978.

Skog, Rolf – *En ny aktiebolagslag, remissinstansernas reaktioner på slutbetänkandet*, Balans nr. 10 2001.

SRS Remissvar på SOU 2001:1.

Offentligt tryck

Förslag till lagar om enkla bolag och handelsbolag, om aktiebolag samt om föreningar för ekonomisk verksamhet m.m. 1890.

NJA II nr 14 Ny lagstiftning om aktiebolag, m.m.

Prop. 1975:103 Förslag till ny aktiebolagslag, m.m.

Prop. 1979/80:143

SOU 1941:9 Förslag till lag om aktiebolag, m.m.

SOU 1971:15 Förslag till aktiebolag, m.m.

SOU 1978:66 Andelsbolag

SOU 1997:22 Aktiebolagets kapital

SOU 2001:1 Aktiebolagskommitténs slutbetänkande

Rättsfallsförteckning

NJA 1874 s. 389
NJA 1884 s. 412
NJA 1921 s. 290
NJA 1938 s. 142
NJA 1945 s. 711
NJA 1954 s. 445
NJA 1954 s. 473
NJA 1957 s. 1
NJA 1958 s. 282
NJA 1962 s. 648
NJA 1963 s. 431
NJA 1977 s. 726
NJA 1978 s. 214
NJA 1981 s. 552
SvJT 1944 rf s. 81.